

Ιουλιανός: Κατά χριστιανών

Ο Ιουλιανός (πλήρες όνομα Φλάβιος Κλαύδιος Ιουλιανός), ήταν Ρωμαίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου (Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία) κατά τον 4ο αιώνα. Έμεινε στην ιστορία ως «Παραβάτης» και «Αποστάτης», χάριν της Εκκλησίας η οποία τον κατασυκοφάντησε (ο Ιουλιανός υπήρξε ο μόνος μη χριστιανός αυτοκράτορας του Βυζαντίου), όπως και όλους όσους στεκόταν εμπόδιο στα σχέδιά της.

Ο Ιουλιανός υπήρξε βαθύτατα μορφωμένος άνθρωπος. Επηρεασμένος από την ελληνική κλασική παιδεία, ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του Έλληνα και δεν δίσταζε να δηλώνει «Έλλην ειμί». Σε επιστολή του προς τον φιλόσοφο Θεμισιο θα αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Φεύγοντας για την Ελλάδα, τότε που όλοι νόμιζαν πως με στέλναν εξορία, τάχα δε δόξασα την τύχη μου σαν να γιόρταζα τη μεγαλύτερη γιορτή, λέγοντας πως εκείνη η αλλαγή ήταν για μένα ό,τι καλύτερο και πως είχα ανταλλάξει, όπως λένε, “Χαλκό με χρυσάφι και εννιά βόδια με εκατό”; Τέτοια αγαλλίαση ένιωθα που μού ‘λαχε να πάω στην Ελλάδα αντί να μείνω σπίτι μου κι ας μην είχα εκεί ούτε χωράφι ούτε κήπο ούτε ένα σπιτάκι δικό μου».* Σε κάποια άλλη του επιστολή («Εγκώμιον στην αυτοκράτειρα Ευσεβία»), δεν μπορεί να κρύψει την αγάπη του για την Ελλάδα: *«Μα τι μ’ έχει πιάσει; Και τι είδους ομιλία είχα σκοπό να ολοκληρώσω αν όχι τον έπαινο της αγαπημένης μου Ελλάδας, που δεν μπορώ να τη φέρω στο νου χωρίς να μένω έκθαμβος με κάθε τι δικό της;».*

Τον Ιουλιανό τον ενοχλούσε το φαινόμενο του Χριστιανισμού που ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με την ελληνική του παιδεία και μόρφωση, καθώς και με τον Ελληνικό Πολιτισμό που λάτρευε. Προσπάθησε να βάλει φρένο στην ασυδοσία των κληρικών και τον πλουτισμό της Εκκλησίας, χωρίς ωστόσο να προχωρήσει σε διώξεις εναντίον τους («Εγώ, μα τους θεούς, δε θέλω ούτε να σκοτώνονται οι χριστιανοί ούτε να δέρνονται άδικα ούτε άλλο κακό να παθαίνουν») [«Ιδιόχειρη επιστολή προς τον Ατάρβιο»]. Απεναντίας προσπάθησε να κρατήσει μια ισορροπία. Εκδίδει διατάγματα περί ανεξιθρησκείας, προσπαθώντας ταυτόχρονα

να αναβιώσει την ελληνική (και ρωμαϊκή) θρησκεία. Επιστρέφει τις περιουσίες και ανακαλεί από την εξορία τους, διωχθέντες από τον -αρειανιστή- Κωνσταντίο, ορθόδοξους χριστιανούς. Καταργεί τις κρατικές χορηγήσεις στην χριστιανική εκκλησία. Εκδίδει πέντε διατάγματα για την ενίσχυση της εξουσίας των τοπικών βουλών. Απαγορεύει να τον προσαγορεύουν «Δεσπότη» και διακηρύσσει ότι θεωρεί τον εαυτό του μέλος της συγκλητικής τάξης. Στις επιστολές του απευθύνεται προς τις βουλές των πόλεων ως ίσος προς ίσον. Προωθεί μέτρα (φοροαπαλλαγές, παραγραφή χρεών κ.α.) για την ενίσχυση της αυτονομίας των πόλεων. Προσπαθεί να συμφιλιώσει τις αντιμαχόμενες μερίδες των χριστιανών και να αποτρέψει συγκρούσεις ανάμεσα σε εθνικούς και χριστιανούς («*Σε όλους τους χριστιανούς έχω φερθεί με τέτοια πραότητα και φιλανθρωπία, που κανείς απ' αυτούς δεν υφίσταται βία πουθενά ούτε τους σέρνουν με το ζόρι στα ιερά ούτε εξαναγκάζονται να κάνουν οτιδήποτε ενάντια στη θέληση τους*» [«Προς του κατοίκους της Έδεσσας»]).

Επιχειρώντας να περιορίσει την χριστιανική προπαγάνδα και την εξάπλωση του Χριστιανισμού, εκδίδει διάταγμα αποκλεισμού των χριστιανών δασκάλων από την παιδεία· απαγορεύει τα κληροδοτήματα προς τις εκκλησίες· υποχρεώνει τους χριστιανούς να επανορθώσουν τις ζημιές που είχαν προξενήσει στα ιερά των εθνικών. Ο Ιουλιανός θα δικαιολογήσει το μέτρο που πήρε, να απαγορέψει στους χριστιανούς ρητοροδιδασκάλους και γραμματικούς να διδάσκουν ελληνική φιλολογία, συνοψίζοντας την όλη στάση του απέναντι τους στην φράση: «*Πηγαίνετε στις εκκλησίες σας, να ερμηνεύσετε Ματθαίο και Λουκά*»... Οι χριστιανοί θεώρησαν ότι το μέτρο εκείνο κατ' επέκταση απαγόρευε και στα παιδιά τους να σπουδάζουν. Ως προς αυτό όμως ο Ιουλιανός, προς το τέλος της επιστολής («*Επιστολή 42*»), είναι σαφής ...

Σωστή παιδεία, νομίζω, δεν σημαίνει το να χειρίζεσαι τις λέξεις και τη γλώσσα με ευρυθμία, αλλά το να σε διακρίνει η υγιής νοητική διάθεση να σκέφτεσαι λογικά, να 'χεις σωστές απόψεις για το καλό και το κακό, το ωραίο και το αισχρό. Αυτός, λοιπόν, που άλλα πιστεύει και άλλα διδάσκει σ' όσους μαθητεύουν πλάι του, νομίζω έχει απομακρυνθεί τόσο από την παιδεία όσο και από την τιμιότητα. Και αν η διαφορά ανάμεσα στις σκέψεις και στα λόγια αφορά σε μικροζητήματα, τότε είναι κάπως υποφερτό το κακό. Στα μεγάλα ζητήματα όμως, αν κάποιος διδάσκει τα αντίθετα απ' αυτά που πιστεύει, πώς να μη θεωρηθεί άνθρωπος πανούργος, κάθε άλλο παρά έντιμος και ευσυνείδητος, που μιλάει με πολύ καλά λόγια για πράγματα που τα θεωρεί τιποτένια, εξαπατώντας

και δελεάζοντας με επαίνους εκείνους στους οποίους επιδιώκει να μεταδώσει τις δικές του ασχήμιες;

Όσοι λοιπόν θέλουν να επαγγέλλονται τον δάσκαλο πρέπει να είναι άνθρωποι δίκαιοι και λογικοί, κι οι ιδέες που έχουν ενστερνιστεί να μην έρχονται σε σύγκρουση με το δημόσιο λειτούργημα τους. Και πολύ περισσότερο απ' όλους, θα 'πρεπε τέτοιας ποιότητας άνθρωποι να είναι όλοι όσοι ασχολούνται με την ερμηνεία των αρχαίων κειμένων στους νέους, είτε ρήτορες είναι αυτοί είτε απλοί δάσκαλοι είτε σοφιστές -και πολύ περισσότερο αυτοί οι τελευταίοι, που φιλοδοξούν να διδάξουν όχι μονάχα τη γλώσσα αλλά και την ηθική, και διατείνονται ότι ειδικότητα τους είναι η πολιτική φιλοσοφία.

Αν τώρα αυτό είναι αλήθεια ή όχι, ας το αφήσουμε για την ώρα· τους επαινώ που έχουν τη φιλοδοξία να ασκούν ένα τόσο ωραίο επάγγελμα, αλλά θα τους επαινούσα ακόμα περισσότερο αν δεν ήταν ψεύτες και αν δεν έδιναν λαβή να θεωρηθεί ότι άλλα πιστεύουν και άλλα διδάσκουν στους μαθητές τους. Τι λέτε λοιπόν; Για τον Όμηρο, τον Ησίοδο, τον Δημοσθένη, τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη, τον Ισοκράτη και τον Λυσία, δεν ήσαν κεφαλές της παιδείας οι θεοί; Μήπως δεν θεωρούσαν προστάτες τους, άλλοι τον Ερμή και άλλοι τις Μούσες; Είναι λοιπόν παράλογο, έτσι νομίζω, κάποιιοι που δουλειά τους είναι να ερμηνεύουν τα έργα όλων αυτών, συγχρόνως να καταφρονούν τους θεούς που εκείνοι τίμησαν. Και παρ' όλο που το θεωρώ παράδοξο αυτό, δεν ισχυρίζομαι ότι πρέπει να αλλάξουν ιδέες οι δάσκαλοι της νεολαίας. Τους αφήνω να επιλέξουν ανάμεσα στο να μη διδάσκουν αυτά που δεν θεωρούν αξιόλογα και σημαντικά ή, αν επιθυμούν να συνεχίσουν τη διδασκαλία, πρώτα απ' όλα να κηρύξουν στους μαθητές ότι ούτε ο Όμηρος ούτε ο Ησίοδος ούτε κανείς από όσους ερμηνεύουν...(λείπουν λέξεις)...αφού μέχρι και για ασέβεια τους έχουν κατηγορήσει και για ανοησία και θεολογικές πλάνες. Κι αφού χάρη στα συγγράμματα εκείνων κερδίζουν χρήματα και ζουν ετούτοι εδώ, είναι σαν να το παραδέχονται πως είναι αισχροκερδείς και για λίγες δραχμές είναι ικανοί για όλα.

Μέχρι τώρα, πολλά ήσαν τα αίτια που ο κόσμος δεν επισκεπτόταν τα ιερά, και ο

φόβος που επικρεμόταν από παντού συγχωρούσε την απόκρυψη της αληθινής γνώμης για τους θεούς. Τώρα όμως που οι θεοί μάς έδωσαν την ελευθερία, μου φαίνεται παράλογο το να διδάσκει κανείς τους ανθρώπους αυτά που δεν εγκρίνει. Μα αν θεωρούν ότι είναι σοφοί εκείνοι των οποίων τα έργα ερμηνεύουν και τους οποίους αναγνωρίζουν ως προφήτες, ας μιμηθούν πρώτα την ευσέβεια εκείνων προς τους θεούς· αν όμως υποστηρίζουν ότι εκείνοι που αξίζουν τις μεγαλύτερες τιμές είχαν πλανηθεί, τότε ας πάνε στις εκκλησίες των χριστιανών να ερμηνεύσουν Ματθαίο και Λουκά...

Οι δικοί σας νόμοι σας απαγορεύουν να τρώτε από τα ζώα που θυσιάζονται. Εγώ όμως θα προτιμούσα να «ξαναγεννηθεί», όπως θα λέγατε και σεις, και η ακοή και η γλώσσα σας...(λείπουν λέξεις). Ιδού λοιπόν ο νέος νόμος που ισχύει για τους καθηγητές και διδασκάλους. Κανένας νέος που θέλει να φοιτήσει δεν αποκλείεται. Δεν θα ήταν ούτε λογικό ούτε δίκαιο, να κλείσω το δρόμο σε παιδιά που ακόμα δεν ξέρουν τι κατεύθυνση να ακολουθήσουν -από φόβο μήπως τα σπρώξω προς τα πατροπαράδοτα χωρίς να το θέλουν παρ' όλο που θα ήταν δίκαιο, όπως τους τρελούς, έτσι κι αυτούς να τους θεραπεύσουμε παρά τη θέληση τους. Πιστεύω όμως πως τους ανόητους πρέπει να τους διδάσκεις κι όχι να τους τιμωρείς.

Όσον αφορά τα οικονομικά μέτρα που έλαβε κατά της Εκκλησίας, θα τα αιτιολογήσει μ' ένα επιχείρημα άκρως...χριστιανικό («Προς του κατοίκους της Έδεσσας»):

Αφού λοιπόν ο θαυμάσιος νόμος τους, τούς προτρέπει να απαρνηθούν τα υπάρχοντα τους για να πορευτούν πιο εύκολα προς τη βασιλεία των ουρανών, γι' αυτό κι εμείς, συμφωνώντας με τους αγίους τους, δώσαμε διαταγή να κατασχεθούν όλα τα χρήματα της εκκλησίας των Έδεσσητών και να δοθούν στους στρατιώτες και τα κτήματα τους να προστεθούν στα δικά μας ιδιόκτητα. Κι αυτό για να φτωχύνουν και να βάλουν μυαλό, αλλά και για να μη στερηθούν τη βασιλεία των ουρανών στην οποία ακόμα ελπίζουν. Και τους κατοίκους της Έδεσσας τους προειδοποιώ να μένουν μακριά από καυγάδες και εξεγέρσεις, για να μη μου κεντρίσουν το αίσθημα της φιλανθρωπίας και τους τιμωρήσω με ξίφος, φωτιά και εξορία, για διατάραξη της κοινωνικής γαλήνης.

Αναφερόμενος στους κληρικούς, θα γράψει («Προς τους κατοίκους της Βόστρας»):

Αντί να χαίρονται που έμειναν ατιμώρητοι για τις κακές τους πράξεις, ποθούν την παλιά τους εξουσία, κι επειδή δεν μπορούν πια να δικάζουν, να γράφουν διαθήκες, να βάζουν στο χέρι ξένες κληρονομίες και να τα χαρίζουν όλα στον εαυτό τους, κινούν τα νήματα για να προκαλέσουν αταξία, ρίχνουν λάδι στη φωτιά και πάνω στα παλιά δεινά τολμούν να συσσωρεύουν καινούρια, οδηγώντας τον λαό σε διχόνοια. Σκέφτηκα λοιπόν πως έπρεπε να αναγγείλω στους κατοίκους όλων των πόλεων με το διάταγμα αυτό, ότι απαγορεύεται να ξεσηκώνονται μαζί με τους κληρικούς, να παρασύρονται απ' αυτούς και να σηκώνουν πέτρες δείχνοντας απείθεια στους άρχοντες. Έχουν το ελεύθερο να συγκεντρώνονται όποτε θέλουν και να προσεύχονται για τον εαυτό τους όπως επιθυμούν. Αν όμως κάποιος προσπαθούν να τους πείσουν να ξεσηκωθούν -δήθεν- για τα συμφέροντα τους, ας μη συμμετέχουν σε ταραχές για να μη τιμωρηθούν.

Και συνεχίζει, απευθυνόμενος «Προς τους κατοίκους της Βόστρας»:

Μονοιάσετε εσείς ο λαός μεταξύ σας. Όλοι ας αποφύγουν τις αντιπαλότητες και ας μη παρανομεί κανείς- και οι παραστρατημένοι να μην παρανομούν σε βάρος όσων ορθά και δίκαια λατρεύουν τους θεούς σύμφωνα με την παράδοση αιώνων, και όσοι λατρεύουν τους θεούς να μην καταστρέφουν και λεηλατούν τα σπίτια εκείνων που -περισσότερο λόγω άγνοιας παρά από πεποίθηση- έχουν παραστρατήσει...

Και τώρα όπως και πολλές φορές στο παρελθόν, παρακινώ αυτούς που διακατέχονται από αληθινό σεβασμό στους θεούς να μην αδικούν τα πλήθη των χριστιανών, ούτε να τους επιτίθενται και να τους προσβάλλουν. Περισσότερο πρέπει να λυπόμαστε παρά να μισούμε όσους σφάλλουν πάνω στα πιο σημαντικά ζητήματα· γιατί το μεγαλύτερο καλό είναι η θεοσέβεια ενώ αντίθετα το μεγαλύτερο κακό είναι η ασέβεια...

Όλα τα παραπάνω, όπως ήταν επόμενο, αποτέλεσαν ικανούς λόγους για την Εκκλησία, ώστε να ο Ιουλιανός να «βαπτισθεί» «Αποστάτης» και «Παραβάτης». Θέλοντας δε οι Ιουδαίοχριστιανοί να «λερώσουν» το όνομα του Ιουλιανού, δεν δίστασαν να του χρεώσουν ανυπόστατες φήμες που είχαν ως κοινή πηγή τον Βυζαντινό χρονογράφο και μοναχό, Γεώργιο Κεδρηνό, ο οποίος έζησε προς το τέλος του 11ου και στις αρχές του 12ου αιώνα μ.Χ. «Χάρις» λοιπόν στον Κεδρηνό, «μαθαίνουμε» ότι ο Ιουλιανός τελούσε σπονδές προς τους θεούς, ξεκοιλιάζοντας μωρά και έγκυες γυναίκες για να κάνει οιωνοσκοπίες με τα σπλάχνα τους, ότι προς τον Ιουλιανό δόθηκε ο τελευταίος χρησμός της Πυθίας κι ότι λίγο πριν πεθάνει (πιθανότατα από χριστιανικό χέρι) αναγνώρισε την ήττα του λέγοντας «*Νενίκηκάς με Ναζωραίε*» (με νίκησες Χριστέ). Πρόκειται δηλαδή για χονδροειδή κατασκευάσματα της Εκκλησίας, που ήθελαν να καταδείξουν με κάθε τρόπο την επικράτηση του Χριστιανισμού. Ας σημειωθεί ότι όσοι άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς αναφέρθηκαν στα τελευταία λόγια του αυτοκράτορα, είχαν την τιμιότητα να προειδοποιούν τον αναγνώστη με ένα «λένε ότι»...

Μετά τον θάνατο του Ιουλιανού, κύμα τρομοκρατίας ξέσπασε στην Ανατολική Αυτοκρατορία. Σχεδόν αμέσως πυρπολήθηκε από χριστιανούς η Βιβλιοθήκη της Αντιόχειας. Ακολούθησαν ομαδικοί διωγμοί και βίαιοι θάνατοι φιλοσόφων, καταδίκες για μαγεία των πιστών του αρχαίου Πανθέου, καταστροφές αρχαίων ναών αλλά και εστιακών σημείων του Ελληνισμού που δεν είχαν λατρευτικό χαρακτήρα, όπως τα γυμνάσια και τα μουσεία· με τελική κατάληξη την απαγόρευση της αρχαίας θρησκείας από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο (Νοέμβριος 392) και την σχεδόν ταυτόχρονη απαγόρευση των Ολυμπιακών Αγώνων... Το Ελληνικό Πνεύμα, κατατρεγμένο, θα βρει πλέον καταφύγιο στις φιλοσοφικές σχολές, στις περισσότερες από τις οποίες δεν απομένουν παρά μερικές δεκαετίες ζωής. Ως και το εθνικό όνομα των Ελλήνων τέθηκε υπό απαγόρευση... Σήμερα ο Ιουλιανός αποτελεί μια ενοχλητική παρένθεση μέσα στα εγχειρίδια της ελληνικής ιστορίας. Αναφέρεται πάντοτε με το επώνυμο που του χάρισαν οι χριστιανοί («Παραβάτης» ή «Αποστάτης») οι οποίοι, στην καλύτερη περίπτωση, τον εμφανίζουν ως έναν ανεδαφικό οραματιστή· ένα μικρό ανάχωμα που παρασύρθηκε από το ποτάμι της ιστορίας...

Είναι ευτύχημα για τους ιστορικούς, τ' ότι ο Ιουλιανός δεν περιοριζόταν στο να μιλάει πολύ (ένα από τα ελαττώματα που του καταλογίζει ο Αμμιανός Μαρκελίνος) αλλά και υπαγόρευε πολύ· κι όταν δεν υπαγόρευε, έγραφε ο ίδιος, νύχτα πάντα. Ο Ιουλιανός ήταν ένας μανιακός της επικοινωνίας· κι αφότου ανέβηκε στον θρόνο, η

νέα του ιδιότητα τού επέτρεπε, όταν δεν του επέβαλλε, να επικοινωνεί γραπτώς με τους πάντες: Είτε με το σύνολο των κατοίκων μιας πόλης (όπως παραπάνω) είτε με τον διοικητή μιας μακρινής επαρχίας είτε με μέλη της συγκλήτου· κυρίως όμως τον ενδιέφερε η επικοινωνία με ανθρώπους των γραμμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις πήρε την εξουσία έστειλε επιστολές σε αναρίθμητους διανοούμενους όλων των θρησκευμάτων και όλων των αποχρώσεων, καλώντας τους κοντά του. Όπως επίσης το ότι τις ίδιες εκείνες μέρες, τα έβαλε μ' έναν νεαρό κυνικό φιλόσοφο που τον είχε αγανακτήσει, γράφοντας έναν μακροσκελή λόγο με τίτλο «Κατά του κυνικού Ηράκλειου, σχετικά με το πώς πρέπει να εφαρμόζεται ο Κυνισμός και το αν ταιριάζει να πλάθει μύθους ο κυνικός». (Γεμάτος σεβασμό για τον πρώτο Κυνικό, τον Διογένη, και δυσφορώντας με την ελαφρότητα των επιγόνων του, ο Ιουλιανός συνέχισε την πολεμική του με ένα δεύτερο φιλοσοφικού χαρακτήρα έργο με τίτλο «Προς τα απαίδευτα σκυλιά» [δηλαδή τους αμόρφωτους κυνικούς]).

Ο λόγος «Κατά χριστιανών» του Ιουλιανού, είναι ένα έργο υπεράσπισης του ελληνικού πολιτισμού, της ελληνικής θρησκείας και του ελληνικού πνεύματος και κατηγορεί τους απολίτιστους Εβραίους πως αφού «έκλεψαν» στοιχεία τους, τα διαστρέβλωσαν με ανήθικο τρόπο. Ο Ιουλιανός χρησιμοποιεί τις αναρίθμητες αντιφάσεις και παραλογισμούς της Αγίας Γραφής για να ασκήσει κριτική στον Ιουδαιοχριστιανισμό, ενώ βάλλει και κατά των «Πατέρων» της Εκκλησίας, όπως κατά του «άθλιου Ευσέβιου» που «υποστηρίζει ότι έχουν και αυτοί κάποια ποιήματα με εξάμετρους στίχους, και περηφανεύεται ότι και οι Εβραίοι ασχολούνται φιλοσοφικά με τη λογική, που τ' όνομά της από τους Έλληνες το πρωτάκουσε». Ο αυθεντικός τίτλος του κειμένου είναι «Κατά Γαλιλαίων», τον οποίο χρησιμοποίησε ο Ιουλιανός έχοντας για παράδειγμα τον -κατά δύο αιώνες προγενέστερό του- στωικό φιλόσοφο Επίκτητο. Ο Ιουλιανός χρησιμοποιούσε το υποτιμητικό παρωνύμιο «Γαλιλαίοι» για τους χριστιανούς, θεωρώντας πως έτσι περιόριζε το «βεληνεκές» τους σε μια ορισμένη γεωγραφική περιοχή (η διατήρηση του παρωνυμίου στη νεοελληνική απόδοση θα ήταν αδόκιμη). Όπως ο «Αληθής Λόγος» του Κέλσου και το «Κατά χριστιανών» του Πορφύριου, έτσι και το «Κατά χριστιανών» του Ιουλιανού, διασώθηκε μέσα από το έργο κάποιου χριστιανού, που το παρέθεσε κομματιαστά προκειμένου να το ανασκευάσει. Μόνο που, ενώ ο «Αληθής Λόγος» σώθηκε κατά το 80%, από το έργο του Ιουλιανού ζήτημα είναι αν έχουμε το ένα τέταρτο: Πρόκειται για εκτενή αποσπάσματα του πρώτου από τα τρία βιβλία που απάρτιζαν το έργο. Όσο για το χριστιανικό έργο που εμπεριείχε το «Κατά Γαλιλαίων», αυτό σώζεται μόνο κατά το ήμισυ... Γράφτηκε από τον

επίσκοπο Αλεξανδρείας Κύριλλο ο οποίος και ανακατέταξε (δηλαδή έκοψε και έραψε) το αρχικό κείμενο καταπώς τον διευκόλυνε και επιπλέον απάλειψε, όπως είπε και ο ίδιος, χωρία που τα θεώρησε υβριστικά. Κατόπιν όλων αυτών, βρέθηκε ένας ερευνητής ονόματι K. J. Neumann, που καταπιάστηκε με την ανασύνθεση του έργου και το εξέδωσε στη Λειψία το 1880, με τον τίτλο «IULIANI ITERATOR IS LIBRORUM CONTRA CHRISTIANOS QUAE SUPERSUNT».

Είναι ευνόητο λοιπόν το έργο, όπως έχει σωθεί, να μην έχει ειρμό και συνοχή. Εξακολουθεί όμως, έστω κι έτσι, να παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον: Ο Ιουλιανός δεν ήταν ένας απλοϊκός αντίπαλος του Χριστιανισμού· από μικρός, γνώριζε άριστα τις Γραφές όπως και την ιουδαϊκή μυθολογία. Όπως γράφει ο Ευνάπιος, τον ανήλικο Ιουλιανό τον είχαν από κοντά άνθρωποι του παλατιού (ευνούχοι), ώστε να εξασφαλιστεί το ότι θα γινόταν χριστιανός. Όμως εκείνος, «*παρ όλα αυτά, έδειξε την υψηλή του φύση: Μάθαινε αμέσως απ' έξω όλα τα χριστιανικά βιβλία, τόσο που οι δάσκαλοι του αγανακτούσαν που το δασκαλίκι τους κρατούσε λίγο, καθώς δεν είχαν τι να διδάξουν στο παιδί. Κι αφού πια δεν είχε τι άλλο να μάθει απ' αυτούς, ζήτησε από τον εξάδελφο του Κωνστάντιο να του επιτρέψει να παρακολουθήσει μαθήματα φιλοσοφίας και ρητορικής. Και κείνος, του το επέτρεψε γιατί προτιμούσε να χάνεται μες στα βιβλία ο Ιουλιανός παρά να θυμάται την οικογένεια του και το βασιλικό αξίωμα...»*».

Κατά χριστιανών

Μου φαίνεται σωστό να εκθέσω σε όλους τους ανθρώπους τους λόγους για τους οποίους πείστηκα ότι η μηχανορραφία των χριστιανών δεν είναι παρά ένα ανθρώπινο κατασκεύασμα που υπαγορεύτηκε από κακή πρόθεση. Μην έχοντας τίποτα θεόπνευστο, και εκμεταλλευόμενη πέρα για πέρα το κομμάτι εκείνο της ψυχής που αρέσκεται στις φανταστικές ιστορίες και που είναι παιδαριώδες και ανόητο, κατάφερε να κάνει τις τερατώδεις αφηγήσεις να φαίνονται αληθινές. Καθώς τώρα πρόκειται να μιλήσω για όλα τα λεγόμενα κύρια δόγματα, θέλω πρώτα να πω ότι αν επιθυμούν οι αναγνώστες μου να φέρουν κάποια αντίρρηση, θα πρέπει, όπως ακριβώς και στο δικαστήριο, να μην καταπιαστούν με πολλά και

άσχετα με το θέμα, ούτε ν' αρχίσουν να εκτοξεύουν δικές τους κατηγορίες, μέχρι να 'ρθει η ώρα να υπερασπίσουν τις απόψεις τους. Γιατί θα συντάξουν καλύτερα και σαφέστερα το δικό τους αντίλογο αν θελήσουν να με κατακρίνουν για κάτι συγκεκριμένο από αυτά που ισχυρίζομαι, και αν καθώς θα απολογούνται στις δικές μου αιτιάσεις, δεν αρχίσουν να κατηγορούν τον κατήγορο.

Αξίζει τώρα να δούμε λίγο από πού μας ήρθε και πώς ήταν η ιδέα του θεού στην αρχή, μετά να παραθέσουμε αυτά που λένε οι Εβραίοι και οι Έλληνες για το θείο, και μετά από αυτό να ξαναρωτήσουμε αυτούς που ούτε Έλληνες είναι, ούτε Ιουδαίοι, αλλά ανήκουν στην αίρεση των χριστιανών, για ποιον λόγο αντί για τη δική μας διδασκαλία διάλεξαν των Εβραίων, και επιπλέον, γιατί επιτέλους δεν είναι πιστοί μήτε σ' εκείνους, αλλά ξέκοψαν κι από κει και τράβηξαν δικό τους δρόμο -χωρίς να 'χουν ενστερνιστεί τίποτα το καλό και σπουδαίο, είτε από τα δικά μας, των Ελλήνων, είτε από των Εβραίων του Μωυσή. Θαρρείς κι ήταν Κήρες, μάζεψαν ό,τι ελαττώματα κουβαλούν και τα δυο έθνη: Από τη μια την αθεία της ιουδαϊκής αβελτηρίας, κι από την άλλη τον ανήθικο και νωχελικό βίο της δικής μας ραθυμίας και χυδαιότητας· και αυτό θέλησαν να το ονομάσουν υποδειγματική θεοσέβεια.

Το ότι η συνείδηση της ύπαρξης του θεού δεν είναι κάτι που διδάσκεται, αλλά την έχουν οι άνθρωποι από φυσικού τους, το αποδεικνύει πρώτα πρώτα ο κοινός σε όλους τους ανθρώπους ζήλος για το θείο, και στον ιδιωτικό και στο δημόσιο βίο, είτε ατομικά είτε σε εθνικό επίπεδο. Γιατί όλοι, χωρίς να το 'χουμε διδαχτεί, πιστέψαμε σε κάποια θεία δύναμη, την ακριβή φύση της οποίας δεν είναι εύκολο να τη γνωρίζουν όλοι, αλλά ούτε και όσοι τη γνωρίζουν είναι δυνατό να μιλήσουν γι' αυτήν σε όλους [...] Σ' αυτήν λοιπόν την κοινή σε όλους τους ανθρώπους ιδέα, προστίθεται και μια άλλη. Με τον ουρανό και τους ορατούς θεούς του, όλοι δεθήκαμε με τέτοια φυσικότητα, που κι αν ακόμα κάποιος θεωρούσε ότι ο θεός είναι κάτι άλλο από αυτούς, θα τον έβαζε να κατοικήσει στον ουρανό χωρίς να τον απομακρύνει από τη γη, αλλά θεωρώντας ότι εγκαθιστά τον βασιλιά στο πιο σπουδαίο μέρος του σύμπαντος απ' όπου επιβλέπει και αντιλαμβάνεται τα όσα γίνονται στη γη.

Είναι ανάγκη να επικαλεστώ εδώ Έλληνες και Εβραίους για μάρτυρες; Δεν υπάρχει κανείς που να μην υψώνει τα χέρια στον ουρανό όταν προσεύχεται· επιπλέον, όταν ορκίζεται σε θεό ή σε θεούς, αν τέλος πάντων έχει κάποια ιδέα για το θείο, προς τον ουρανό στρέφεται. Δεν είναι αφύσικο να συμβαίνει αυτό στους ανθρώπους. Γιατί καθώς βλέπουν ότι από τα ουράνια σώματα κανένα δε μεγαλώνει ούτε

μικραίνει ούτε ανατρέπεται ούτε παθαίνει τίποτα από τα όσα υφίστανται τα σώματα που κινούνται άτακτα, αλλά ότι η κίνησή του είναι αρμονική κι η διάταξη του συμμετρική, και ότι οι φάσεις της σελήνης είναι καθορισμένες, κι επίσης ότι η ανατολή κι η δύση του ήλιου είναι καθορισμένες σε συγκεκριμένες πάντα εποχές, εύλογα πίστεψαν ότι ο ουρανός είναι θεός και θρόνος του θεού. Γιατί ένα ουράνιο σώμα, επειδή δεν μεγαλώνει με καμιά προσθήκη ούτε μικραίνει με αφαίρεση, και επειδή δεν το αγγίζει η μεταβολή από την αλλοίωση και την ανατροπή, είναι απρόσβλητο από κάθε φθορά και δεν δέχεται καμιά επίδραση· επειδή εξάλλου είναι από τη φύση του αθάνατο και αναλλοίωτο, είναι καθαρό από κάθε είδους στίγμα· αιώνιο και αεικίνητο, όπως βλέπουμε, γυρίζει γύρω από το μεγάλο δημιουργό είτε διότι ωθείται από κάποια πιο ισχυρή και θεϊκή ψυχή που κατοικεί μέσα του, όπως ακριβώς, νομίζω, τα σώματα μας από την ψυχή μέσα μας, είτε επειδή προσέλαβε την κίνηση από τον ίδιο τον θεό, περιστρέφεται σε έναν απέραντο κύκλο με ακατάπαυστη και αιώνια ορμή [...]

Οι Έλληνες τώρα, είναι αλήθεια, έπλασαν τους μύθους για τους θεούς, απίστευτους και τερατώδεις. Είπαν δηλαδή ότι ο Κρόνος κατάπιε τα παιδιά του και αμέσως μετά τα ξέρασε. Μίλησαν ακόμα και για άνομους γάμους: Δηλαδή ότι ο Δίας κοιμήθηκε με τη μάνα του και, όταν έκανε παιδιά μαζί της, παντρεύτηκε την κόρη του, και μάλλον ούτε την παντρεύτηκε, αλλά, αφού κοιμήθηκε απλώς μαζί της, την έδωσε σε κάποιον άλλο. Έπειτα έρχονται οι μύθοι για τον κατασπαραγμένο Διόνυσο και τη συγκόλληση των μελών του. Τέτοια πράγματα λένε οι μύθοι των Ελλήνων. Σύγκρινέ τους με τη διδασκαλία των Ιουδαίων, και με τον Παράδεισο που φύτεψε ο Θεός και με τον Αδάμ που έπλασε, και τη γυναίκα που δημιουργήθηκε για χάρη του, διότι είπε ο Θεός, «δεν είναι ωραίο ο άνθρωπος να είναι μόνος του· ας του φτιάξουμε ένα βοηθό που να του μοιάζει». Μόνο που αυτή σε τίποτα απολύτως δεν τον βοήθησε, αλλά τον εξαπάτησε και έγινε συναίτιος για να αποκλειστούν και αυτός και αυτή από τις παραδείσιες απολαύσεις.

Βέβαια, όλα αυτά είναι εντελώς μυθώδη. Γιατί, πώς είναι δυνατόν να αγνοεί ο Θεός ότι το πλάσμα που δημιούργησε ως βοηθό, θα του 'βγαινε σε κακό και όχι σε καλό εκείνου που το δέχτηκε; Και το φίδι που μίλησε με την Εύα, ποια γλώσσα θα πούμε ότι χρησιμοποίησε; Μήπως την ανθρώπινη; Και σε τι διαφέρουν όλα αυτά από τους μύθους που έπλασαν οι Έλληνες; Αλλά μήπως και το να μην επιτρέψει ο Θεός στους ανθρώπους που έπλασε να μάθουν να διακρίνουν το καλό από το κακό, δεν είναι υπερβολικά παράλογο; Γιατί, τι πιο ηλίθιο από τον άνθρωπο που δεν μπορεί να διακρίνει το καλό από το κακό; Αφού είναι προφανές ότι τα μεν κακά

δεν θα τα αποφύγει, τα δε καλά δεν θα επιδιώξει. Και το πιο σημαντικό: Ο Θεός δεν επέτρεψε στον άνθρωπο να γευθεί τη φρόνηση, από την οποία δεν υπάρχει τίποτα που να αξίζει γι' αυτόν περισσότερο. Το ότι η διάκριση του καλού και του χειρότερου είναι έργο της φρόνησης, το αντιλαμβάνονται ακόμα και οι ανόητοι· επομένως το φίδι είναι ευεργέτης μάλλον, και όχι καταστροφέας του ανθρώπινου γένους. Με βάση αυτά, πρέπει να πούμε ότι ο Θεός είναι φθονερός. Γιατί όταν είδε τον άνθρωπο να μετέχει στη φρόνηση, προκειμένου να μη γευτεί, λέει, από το δέντρο της ζωής, τον ξαπόστειλε από τον Παράδεισο λέγοντας ξεκάθαρα: *«Να, ο Αδάμ έφτασε, σαν ένας από εμάς, να γνωρίζει το καλό και το κακό. Τώρα λοιπόν, μη τυχόν και απλώσει το χέρι, και πάρει, και φάει από το δέντρο της ζωής, και ζήσει αιώνια»*. Αν όλα αυτά δεν είναι μύθοι με κάποιο μυστικό νόημα -πράγμα που πιστεύω εγώ-, τότε οι διηγήσεις αυτές για τον Θεό είναι γεμάτες από βλασφημίες. Γιατί το να μην ξέρει ότι αυτή που πλάστηκε για βοηθός, θα γίνει η αιτία της πτώσης, και το να απαγορεύει τη γνώση του καλού και του κακού, που είναι το μόνο πράγμα που φαίνεται να δίνει συνοχή στον ανθρώπινο νου, και επιπλέον το να φθονεί, μήπως ο άνθρωπος πάρει από το δέντρο της ζωής και από θνητός γίνει αθάνατος, αυτά είναι χαρακτηριστικά υπερβολικά φθονερού και μνησίκακου όντος.

Όσο για το τι πραγματικά πιστεύουν οι Εβραίοι και το τι εξ αρχής μάς κληροδότησαν οι δικοί μας πρόγονοι, η δική μας θεωρία για τον άμεσο δημιουργό του κόσμου έχει ως εξής... (λείπει κείμενο). Για τους θεούς που είναι ανώτεροι από αυτόν το δημιουργό ο Μωυσής δε μίλησε καθόλου ούτε και τόλμησε να πει κάτι για τη φύση των αγγέλων. Ποικιλοτρόπως και πολλές φορές, είπε ότι υπηρετούν τον Θεό, αλλά πουθενά δεν ξεκαθαρίζεται αν οι άγγελοι είναι δημιουργημένοι ή όχι, αν έχουν δημιουργηθεί από άλλον και άλλον είναι ταγμένοι να υπηρετούν, ή αν έγιναν με κάποιον άλλο τρόπο. Ενώ αναλύει διεξοδικά όσα έχουν να κάνουν με τον ουρανό και τη γη, και τον τρόπο που τακτοποιήθηκαν τα όσα υπάρχουν πάνω στη γη. Και για άλλα λέει ότι διέταξε ο θεός να γίνουν μόνα τους, όπως το φως και το στερέωμα, ενώ άλλα τα έκανε ο ίδιος, όπως τον ουρανό και τη γη, τον ήλιο και τη σελήνη· και τα υπόλοιπα που υπήρχαν αλλά ήταν κρυμμένα μέχρι τότε, λέει ότι τα διαχώρισε, όπως το νερό, νομίζω, και τη στεριά. Σ' αυτά όμως δεν τόλμησε να προσθέσει τίποτε για γένεση ή δημιουργία του πνεύματος, παρά μόνον ότι *«και πνεύμα θεού περιφερόταν πάνω από τα νερά»*· το αν αυτό το πνεύμα είναι ή δεν είναι δημιούργημα, δεν το ξεκαθαρίζει.

Εδώ ας κάνουμε μια σύγκριση, αν θέλετε, με τα λόγια του Πλάτωνα. Πρόσεξε τι

λέει αυτός για τον δημιουργό και τι τον βάζει να λέει στην «Κοσμογονία», για να αντιπαραβάλουμε την κοσμογονία του Πλάτωνα και του Μωυσή. Γιατί έτσι μπορεί να φανεί ποιος είναι καλύτερος και αντάξιος του Θεού· μήπως ο Πλάτων που λάτρεψε τα είδωλα, ή αυτός για τον οποίο η Γραφή λέει ότι ο Θεός τού μίλησε στόμα με στόμα. «Στην αρχή δημιούργησε ο θεός τον ουρανό και τη γη· η γη ήταν αόρατη και ακατασκεύαστη, και σκοτάδι κάλυπτε την άβυσσο, και το πνεύμα του Θεού περιφερόταν πάνω από τα νερά. Και είπε ο Θεός: “Να γίνει φως”, και έγινε φως. Και ο Θεός είδε ότι το φως είναι ωραίο. Και διαχώρισε ο Θεός το φως από το σκοτάδι. Και ονόμασε ο Θεός το φως ημέρα και το σκοτάδι νύχτα. Και την πρώτη ημέρα δημιουργήθηκε το βράδυ και δημιουργήθηκε το πρωί. Και είπε ο Θεός: “Να δημιουργηθεί επιστέγασμα μεταξύ των υδάτων”. Και ονόμασε ο Θεός το θολωτό επιστέγασμα ουρανό. Και είπε ο Θεός να συγκεντρωθεί σε ένα μέρος όλο μαζί το νερό που βρίσκεται κάτω από τον ουρανό και να φανερωθεί η στεριά. Έτσι και έγινε. Και είπε ο Θεός να φυτρώσουν στη γη χορτάρια και δέντρα καρποφόρα. Και είπε ο Θεός να δημιουργηθούν φωτεινά αστέρια στο στερέωμα του ουρανού, για να φωτίζουν τη γη. Και τα έβαλε ο Θεός στο στερέωμα του ουρανού, ώστε να εξουσιάζουν την ημέρα και τη νύχτα».

Για την άβυσσο ή το σκοτάδι ή το νερό δεν λέει ο Μωυσής ότι τα δημιούργησε ο Θεός, παρ' όλο που θα 'πρεπε να πει και γι' αυτά -αφού για το φως κάπου είπε ότι έγινε με διαταγή του Θεού. Ο Μωυσής όμως δεν είπε λέξη -θαρρείς και πρόκειται για πράγματα που δεν δημιουργήθηκαν- παρ' ότι τα μνημονεύει τόσες φορές. Χώρια που δεν λέει τίποτα για τη γέννηση ή τη δημιουργία των αγγέλων ούτε για το πώς εμφανίστηκαν, παρά μιλάει μόνο για τα ουράνια και επίγεια σώματα, λες και ο Θεός δεν είναι δημιουργός κανενός άυλου, αλλά κάποιος που έβαλε σε τάξη το υλικό υπόστρωμα. Γιατί εκείνο το «η γη ήταν αόρατη και ακατασκεύαστη», δεν σημαίνει παρά το ότι θεωρεί το υγρό και στερεό στοιχείο ύλη, και παρουσιάζει τον Θεό ως κάποιον που απλώς την έβαλε σε τάξη.

Άκου τώρα τι λέει ο Πλάτων για τον κόσμο: «Ολόκληρος ο ουρανός ή ο κόσμος -κι αν ταιριάζει περισσότερο να τον λέμε με κάποιο άλλο όνομα, ας τον ονομάσουμε έτσι- υπήρχε τάχα ανέκαθεν, χωρίς καμιά αρχική στιγμή γέννησης, ή μήπως δημιουργήθηκε, ξεκινώντας από κάποια αρχή; Δημιουργήθηκε, γιατί είναι ορατός και απτός και έχει σώμα. Όλα όμως τα πράγματα αυτού του είδους είναι αισθητά, και όπως δείξαμε, τα αισθητά έχουν κάποτε γεννηθεί και μεταβάλλονται... Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με τον ορθό λόγο, πρέπει να πούμε ότι αυτός ο κόσμος είναι έμβιο ον προικισμένο με ψυχή και νου κι αληθινά γεννήθηκε χάρη στην πρόνοια

του Θεού».

Ας τα συγκρίνουμε ένα προς ένα· τι και πώς το λέει ο θεός του Μωυσή και πώς ο θεός του Πλάτωνα;

«Και είπε ο Θεός· ας φτιάξουμε τον άνθρωπο σύμφωνα με τη δική μας εικόνα και έτσι που να μας μοιάζει. Και ας κυριαρχήσουν στα ψάρια της θάλασσας και στα πετούμενα του ουρανού και στα ζώα και σ' όλη τη γη και σε όλα τα ερπετά που έρπουν πάνω στη γη. Και δημιούργησε ο Θεός τον άνθρωπο, και τον έφτιαξε σύμφωνα με την εικόνα του· έκανε τους ανθρώπους αρσενικό και θηλυκό, λέγοντας: Να αυξάνεστε και να πληθαίνετε και να γεμίσετε τη γη και να την κατακυριεύσετε. Και κυριαρχήστε στα ψάρια της θάλασσας και στα πετούμενα του ουρανού και σε όλα τα ζώα και σε όλη τη γη».

Άκου λοιπόν τώρα και τον λόγο που αποδίδει ο Πλάτων στον δημιουργό του σύμπαντος:

«Θεοί, παιδιά θεών, τα έργα που δημιούργησα εγώ και στάθηκα πατέρας τους, μπορεί, αν το θελήσω, να είναι αδιάλυτα. Βέβαια, κάθε τι που έχει δεθεί μπορεί και να λυθεί· το να θέλει όμως κανείς να διαλύσει κάτι που ταίριαξε καλά και λειτουργεί καλά είναι έργο κακής βούλησης. Ακριβώς επειδή γεννηθήκατε, δεν είστε ούτε αθάνατοι ούτε άφθαρτοι. Δε θα διαλυθείτε, βέβαια, ούτε και θα σας βρει ο θάνατος, μια που κληρονομήσατε τη βούλησή μου, που είναι δεσμός μεγαλύτερος και δυνατότερος από εκείνους που σας συνέχουν απ' όταν γεννηθήκατε. Τώρα λοιπόν μάθετε αυτό που θα σας αποκαλύψω. Υπολείπονται ακόμα τρία θνητά γένη που δεν έχουν γεννηθεί, και αν δεν γεννηθούν αυτά, ο ουρανός θα είναι ατελής. Γιατί δεν θα εμπεριέχει όλα τα γένη των έμβιων όντων αν όμως αυτά τα δημιουργούσα εγώ ο ίδιος και τους έδινα ζωή, θα εξισώνονταν με τους θεούς. Για να είναι λοιπόν θνητά, και αφ' ετέρου για να έχει πληρότητα όλο αυτό το σύμπαν, στραφείτε εσείς, όπως είναι στη φύση σας, στη δημιουργία των ζωντανών όντων, μιμούμενοι τη δύναμη που άσκησα εγώ την ώρα της δημιουργίας σας. Και όσα από τα ζωντανά αξίζουν να είναι συνώνυμα με τους αθανάτους και ονομάζονται θεία και καθοδηγούν αυτά που θέλουν να υπακούν στο δίκαιο και σ' εσάς, θα σας τα παραδώσω εγώ αφού κάνω την αρχή και τα σπείρω. Τα υπόλοιπα είναι δική σας ευθύνη· συνυφαίνοντας το θνητό με το αθάνατο, να κατασκευάζετε και να γεννάτε έμβια όντα και δίνοντας τα τροφή να τα δυναμώνετε και όταν πεθαίνουν, πάλι να τα δέχεστε».

Για να μη σκεφτείτε όμως ότι αυτό είναι ονειροφαντασίες, μάθετε το εξής: Ο Πλάτων ονομάζει θεούς αυτά που φαίνονται, δηλαδή τον ήλιο, τη σελήνη, τα

άστρα και τον ουρανό· αυτά όμως δεν είναι παρά το απείκασμα αυτών που δε φαίνονται. Ο ήλιος που βλέπουμε είναι ομοίωμα του νοητού, αυτού που δεν είναι ορατός. Και επίσης η ορατή για τα μάτια μας σελήνη και το καθένα από τα αστέρια, είναι ομοιώματα των νοητών. Ο Πλάτων λοιπόν ξέρει ότι εκείνοι οι νοητοί και αφανείς θεοί ενυπάρχουν και συνυπάρχουν με τον δημιουργό και γεννήθηκαν και προήλθαν από τον ίδιο. Εύλογα λοιπόν ο δημιουργός στον Πλάτωνα λέει «θεοί», όταν μιλάει για τους άορατους, και «παιδιά θεών», όταν φυσικά μιλάει για τους ορατούς. Όμως κοινός δημιουργός και των δύο είναι αυτός που κατασκεύασε τον ουρανό και τη γη και τη θάλασσα και τα αστέρια, και δημιούργησε στη σφαίρα των νοητών τα αρχέτυπα τους. Πρόσεξε πόσο καλά τα λέει παρακάτω. «Υπολείπονται τρία θνητά γένη», λέει, εννοώντας προφανώς το γένος των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών, μιας και το καθένα από αυτά ορίζεται με τους δικούς του όρους. «Αν λοιπόν», λέει, «καθένα από αυτά επίσης, το δημιουργούσα εγώ, θα ήταν απολύτως αναγκαίο να γίνει αθάνατο». Γιατί, τόσο για τους νοητούς θεούς, όσο και για τον ορατό κόσμο, καμιά άλλη αιτία δεν υπάρχει για την αθανασία, εκτός από το ότι είναι έργα του δημιουργού. Και λέγοντας ο Πλάτων, «ό,τι από αυτά είναι αθάνατο, αναγκαστικά τους έχει χαριστεί από τον δημιουργό», εννοεί την λογική ψυχή. «Όσο για τα υπόλοιπα», λέει, «εσείς να συνυφαίνετε το θνητό με το αθάνατο». Είναι λοιπόν φανερό ότι οι δημιουργικοί θεοί πήραν από τον πατέρα τους τη δημιουργική δύναμη και παρήγαγαν πάνω στη γη τα θνητά ζώα. Γιατί, αν ήταν να μη διαφέρει σε τίποτα ο ουρανός από τον άνθρωπο και ναι, μα τον Δία, από το θηρίο και, τελικά, από αυτά τα ίδια τα ερπετά και από τα μικρά ψάρια που κολυμπούν στη θάλασσα, έπρεπε ο δημιουργός να είναι ένας και ο αυτός για όλα. Αν όμως είναι μεγάλο το χάσμα ανάμεσα στα αθάνατα και τα θνητά, και με καμιά προσθήκη δεν μπορεί να γίνει μεγαλύτερο ούτε με αφαίρεση να μειωθεί, ούτε να υπάρξει ανάμειξη με τα θνητά και φθαρτά, ταιριάζει αιτία για τα θνητά να είναι άλλοι θεοί και για τα αθάνατα άλλοι.

Επειδή λοιπόν, όπως φαίνεται, ο Μωυσής δεν μπόρεσε να πραγματευθεί όλα όσα έχουν να κάνουν με τον άμεσο δημιουργό αυτού του κόσμου, ας συγκρίνουμε μεταξύ τους τις ιδέες που έχουν οι Εβραίοι και οι πρόγονοί μας για τα έθνη. Ο Μωυσής ισχυρίζεται ότι ο δημιουργός του κόσμου διάλεξε το έθνος των Εβραίων, ότι αφοσιώθηκε και φροντίζει εκείνο μόνο, και ότι σ' αυτόν τον ίδιο ανέθεσε την αποκλειστική μέριμνα. Όμως για τα άλλα έθνη, πώς ή από ποιους θεούς διοικούνται, δεν λέει κουβέντα· εκτός κι αν συμφωνήσει κανείς, ότι σ' αυτά παραχώρησε τον ήλιο και τη σελήνη. Γι' αυτά όμως θα μιλήσω και λίγο αργότερα.

Περιορίζομαι τώρα να αναφέρω ενδεικτικά ότι ο ίδιος ο Μωυσής κι οι προφήτες μετά απ' αυτόν και ο Ιησούς ο Ναζωραίος, αλλά ακόμα κι ο Παύλος, που ξεπερνά διεθνώς όλους τους αγύρτες και μάγους όλων των εποχών, ισχυρίζονται ότι μόνο του Ισραήλ και της Ιουδαίας είναι ο Θεός και ότι οι Εβραίοι είναι ο εκλεκτός του λαός. Ακούστε λοιπόν αυτά τα λόγια, και πρώτα πρώτα του Μωυσή: *«Κι εσύ θα πεις στον Φαραώ· το Ισραήλ είναι ο πρωτότοκος γιος μου. Και πρόσταξα: Άφησε ελεύθερο τον λαό μου για να με λατρέψει. Εσύ όμως δεν ήθελες να τον αφήσεις ελεύθερο»*. Και λίγο παρακάτω: *«Και του λένε: Ο θεός των Εβραίων μάς έχει καλέσει. Θα βαδίσουμε λοιπόν μέσα στην έρημο τρεις ημέρες για να θυσιάσουμε στον κύριο τον Θεό μας»*. Και μετά από λίγο πάλι τα ίδια: *«Ο κύριος και θεός των Εβραίων μ' έστειλε να σου πω: Ελευθέρωσε το λαό μου για να με λατρέψει στην έρημο»*.

Όμως το ότι ο Θεός ενδιαφέρθηκε απ' την αρχή μόνο για τους Ιουδαίους, και ότι αυτοί ήταν ο εκλεκτός του κλήρος, δε φαίνεται να το 'παν μόνο ο Μωυσής και ο Ιησούς, αλλά και ο Παύλος· μάλιστα εδώ είναι να απορείς με τον Παύλο. Γιατί, όπως τα χταπόδια αλλάζουν χρώμα ανάλογα με τα βράχια, αυτός αλλάζει τα δόγματα για τον Θεό ανάλογα με τις περιστάσεις. Και άλλοτε διατείνεται ότι οι Ιουδαίοι μόνο είναι η κληρονομιά του θεού, άλλοτε πάλι, όταν θέλει να πείσει τους Έλληνες να πάνε με το μέρος του, λέει *«Ο Θεός δεν είναι μόνο των Ιουδαίων αλλά και των εθνών ναι και των εθνών»*. Δίκιο θα έχουμε λοιπόν να ρωτήσουμε τον Παύλο: Αν ο Θεός δεν ήταν μόνο των Ιουδαίων αλλά και των εθνών, γιατί να χαρίσει μόνο στους Ιουδαίους τόσο μεγάλες προφητικές ικανότητες και τον ίδιο τον Μωυσή και το χρίσμα και τους προφήτες και το νόμο και τα απίστευτα και τερατώδη που διαβάζουμε στους μύθους; Και τους ακούς να κραυγάζουν, *«Ο άνθρωπος έφαγε ψωμί αγγέλων»*. Και τελικά τους έστειλε και τον Ιησού, ενώ σ' εμάς ούτε προφήτη ούτε χρίσμα ούτε δάσκαλο ούτε έναν κήρυκα να μας αναγγείλει ότι κάποτε, στο μέλλον, έστω και καθυστερημένα, θα φτάσει και σ' εμάς η φιλανθρωπία του. Και επιπλέον, για μυριάδες ή, αν θέλετε, για χιλιάδες χρόνια, έβλεπε αδιάφορος τους ανθρώπους από εκεί που ανατέλλει μέχρι εκεί που δύει ο ήλιος και από τον νότο μέχρι τον βορρά, βυθισμένους στην άγνοια και να λατρεύουν, όπως λέτε, τα είδωλα -όλοι εκτός από ένα μικρό γένος που, για λιγότερο από δύο χιλιάδες χρόνια, είχε εγκατασταθεί σε ένα μέρος της Παλαιστίνης. Αν πράγματι είναι θεός όλων μας, και εξίσου δημιουργός όλων, γιατί αδιαφόρησε για εμάς; Επόμενο λοιπόν είναι να θεωρούμε ότι ο θεός των Εβραίων δεν είναι δημιουργός όλου του κόσμου και δεν εξουσιάζει τα πάντα, αλλά ότι, όπως είπα, είναι περιορισμένος και, καθώς η εξουσία του είναι πεπερασμένη,

φανταζόμαστε ότι είναι ένας ανάμεσα στους άλλους θεούς. Πρέπει μήπως να σας δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή, επειδή εσείς ή κάποιος από τη φάρα σας έφτασε σε μια ασαφή ιδέα περί ύψιστου θεού; Δεν είναι μερικότητες όλα αυτά; Ένας θεός που ζηλεύει· γιατί δηλαδή να ζηλεύει και να εκδικείται τα παιδιά για αμαρτίες των γονιών τους;

Πλάι σ' αυτά, εξετάστε τώρα τα δικά μας. Οι δικοί μας φιλόσοφοι λένε ότι ο δημιουργός είναι πατέρας όλων και κοινός βασιλιάς, και ότι ανέθεσε όλα τα υπόλοιπα σε θεούς εθνάρχες και πολιούχους, καθένας από τους οποίους κηδεμονεύει τον δικό του κλήρο με το δικό του τρόπο. Έτσι λοιπόν, επειδή για τον πατέρα τα πάντα είναι τέλεια και τα πάντα είναι ένα, ενώ στον κάθε θεό χωριστά υπερτερεί μια διαφορετική ικανότητα, ο Άρης κηδεμονεύει τα πολεμικά έθνη, η Αθηνά τα πολεμικά που διαθέτουν και φρόνηση, ο Ερμής τα συνετότερα κυρίως παρά τα τολμηρότερα, και την εκάστοτε ιδιοσυγκρασία των αρμοδίων θεών ακολουθούν τα έθνη που κηδεμονεύονται απ' αυτούς. Αν τώρα η εμπειρία δεν επιβεβαιώνει τα λόγια μας, τότε θα δεχτούμε ότι οι παραδόσεις μας είναι φαντασιοπληξίες και η προσπάθειά μας να πείσουμε μάταιη, και θα πρέπει να επαινέσουμε τις δικές σας ιδέες· αν όμως συμβαίνει εντελώς το αντίθετο, και η εμπειρία αιώνων επιβεβαιώνει αυτά που λέμε εμείς, ενώ με τις δικές σας θεωρίες δε φαίνεται να συμφωνεί σε τίποτα και πουθενά, γιατί εξακολουθείτε να ερίζετε σε τέτοιο βαθμό; Ας μου πει λοιπόν κάποιος: Ποια η αιτία που οι Κέλτες και οι Γερμανοί είναι ριψοκίνδυνοι, ενώ οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι καταγίνονται κυρίως με την πολιτική και με τη φροντίδα για τα ανθρώπινα, δίχως να παύουν να είναι σταθεροί και ικανοί στον πόλεμο, ενώ οι Αιγύπτιοι είναι πιο συνετοί και επιδίδονται περισσότερο στις τέχνες, και οι Σύριοι είναι φιλήσυχοι, καλοπερασάκηδες και συνάμα συνετοί, θερμοί, ματαιόδοξοι και καπάτσοι. Αν κάποιος δε διαβλέπει καμιά αιτία γι' αυτές τις διαφορές ανάμεσα στα έθνη αλλά υποστηρίζει ότι μάλλον αυτόματα έγιναν έτσι τα πράγματα, πώς πιστεύει ακόμα ότι ο κόσμος διοικείται με πρόνοια; Αν όμως θεωρεί ότι υπάρχουν αιτίες γι' αυτά, ας μου πει ποιες είναι, στο όνομα του ίδιου του δημιουργού, και ας με διδάξει. Όσο τώρα για τους νόμους, είναι προφανές ότι η ανθρώπινη φύση τούς θέσπισε έτσι που να της ταιριάζουν πολιτικούς και φιλόφιλους σε όσους περισσότερο καλλιεργήθηκε η αγάπη για τον άνθρωπο, ενώ αγρίους και απάνθρωπους σε όσους ενυπήρχε ο αντίθετος χαρακτήρας των ηθών. Η νομοθετική αγωγή, δηλαδή, ελάχιστα πρόσθεσε στη φύση και στην κλίση των ανθρώπων. Έτσι λοιπόν οι Σκύθες δεν αποδέχθηκαν τον Ανάχαρη που λάτρευε το Διόνυσο· και στα δυτικά έθνη δύσκολα θα βρεις κάποιους, ελάχιστους, που να χουν κλίση στη φιλοσοφία ή

τη γεωμετρία ή σε κάτι παρεμφερές, παρ' όλο που η ηγεμονία των Ρωμαίων εκεί βαστάει ήδη τόσον καιρό. Μόνο οι πολύ ευφυείς απ' αυτούς απολαμβάνουν τις διαλέξεις και τη ρητορεία, ενώ δεν συμμετέχουν σε κανένα άλλο μάθημα. Τόσο ισχυρό πράγμα φαίνεται πως είναι η φύση. Τι πράγμα είναι λοιπόν η μεταξύ των εθνών διαφορά στα ήθη και τους νόμους;

Για την ανομοιότητα των γλωσσών ο Μωυσής έδωσε μια ολωσδιόλου μυθική εξήγηση. Είπε δηλαδή ότι οι άνθρωποι συγκεντρώθηκαν θέλοντας να οικοδομήσουν μια πόλη κι ένα μεγάλο πύργο μέσα σ' αυτή, και ότι ο Θεός είπε ότι έπρεπε να κατεβεί και να μπερδέψει τις γλώσσες τους. Και για να μη θεωρηθεί ότι λέω συκοφαντίες, ας διαβάσουμε τα παρακάτω λόγια του Μωυσή: *«Και είπαν: ελάτε, να χτίσουμε για μας μια πόλη κι ένα πύργο, που η κορυφή του θα φτάνει μέχρι τον ουρανό, να αφήσουμε πίσω μας ένα όνομα προτού διασκορπιστούμε πάνω στο πρόσωπο της γης. Και κατέβηκε ο κύριος για να δει την πόλη και τον πύργο που οικοδόμησαν οι άνθρωποι. Και είπε ο κύριος: "Ίδού, ένα γένος και μια κοινή γλώσσα για όλους, και άρχισαν να φτιάχνουν αυτό το πράγμα, και τώρα δε θα τους λείπει τίποτα απ' όσα σκοπεύουν να κάνουν. Εμπρός, ελάτε, να κατεβούμε εκεί κάτω να τους μπερδέψουμε τη γλώσσα, να μην καταλαβαίνουν ο ένας τη γλώσσα του άλλου". Και τους σκόρπισε ο κύριος ο Θεός σ' όλη τη γη, και έπαψαν να χτίζουν την πόλη και τον πύργο»*. Κι έχετε την αξίωση να πιστέψουμε αυτή την ιστορία σας. Τη στιγμή που εσείς δεν πιστεύετε την ιστορία του Ομήρου για τους Αλώαδες, ότι δηλαδή σκέφτονταν να βάλουν τρία βουνά το ένα πάνω στο άλλο, *«για να έχουν πρόσβαση στον ουρανό»*. Εγώ λέω πως και οι δυο ιστορίες είναι εξίσου παραμύθια. Εσείς όμως, μιας και αποδέχεστε τον πρώτο μύθο, για ποιο λόγο απορρίπτετε τον μύθο του Ομήρου; Βέβαια, σε αμαθείς ανθρώπους δεν ωφελεί να λες ότι ακόμα κι αν σε όλη την οικουμένη οι άνθρωποι χρησιμοποιήσουν μια γλώσσα, δεν θα καταφέρουν να χτίσουν πύργο που να φθάνει στον ουρανό, κι ας μετατρέψουν σε τούβλα ολόκληρη τη γη· γιατί για να μπορέσουν να φτάσουν μέχρι τους κύκλους της σελήνης, θα χρειαστούν άπειρα τούβλα, όμοια σε μέγεθος με ολάκερη τη γη. Αν υποθέσουμε δηλαδή ότι όλοι οι άνθρωποι συγκεντρώνονταν και χρησιμοποιούσαν μια γλώσσα, και ότι λιθοτομούσαν ολάκαιρη τη γη, ακόμα κι αν έφτιαχναν τον πύργο λεπτότερο από χορδή τόξου, πότε θα κατάφερναν να φτάσουν ως τον ουρανό; Εσείς λοιπόν που αυτόν τον ολοφάνερο μύθο τον πήρατε για αληθινό και που νομίσατε πως ο Θεός φοβήθηκε τους μισμένους από τα φονικά ανθρώπους, και πως για τον ίδιο λόγο κατέβηκε στη γη να μπερδέψει τις λαλιές τους, τολμάτε ακόμα να καυχίστε ότι έχετε γνώση του Θεού;

Επανέρχομαι όμως αμέσως στο πώς ο Θεός μπέρδεψε τις γλώσσες. Ο Μωυσής είπε την αιτία· ότι φοβήθηκε μήπως οι άνθρωποι, αποκτώντας πρόσβαση στον ουρανό, κάνουν τίποτα εναντίον του, έτσι όπως είχαν την ίδια γλώσσα και σύμπνοια αναμεταξύ τους· για το πώς όμως το κατάφερε αυτό, το μόνο που λέει είναι ότι το 'κανε αφού πρώτα κατέβηκε από τον ουρανό -προφανώς επειδή δεν μπορούσε να το κάνει αν δεν κατέβαινε στη γη. Για τις διαφορές στα ήθη και στα έθιμα, ούτε ο Μωυσής ούτε άλλος κανείς έχει να μας δια φωτίσει. Πόσο μάλλον που οι διαφορές στα έθιμα και τα πολιτικά ήθη των εθνών, είναι οπωσδήποτε μεγαλύτερες από τη διαφορά στις γλώσσες. Γιατί, ποιος Έλληνας λέει ότι πρέπει κανείς να ζευγαρώνει με την αδελφή, την κόρη, τη μητέρα του; Αυτό όμως στους Πέρσες θεωρείται καλό. Είναι ανάγκη τώρα να καταπιαστώ με το καθένα ξεχωριστά, να εξετάσω λεπτομερώς τον φιλελεύθερο και ανυπότακτο χαρακτήρα των Γερμανών, την υποτακτικότητα και την ευπείθεια των Σύρων και των Περσών και των Πάρθων, κοντολογίς όλων των βαρβάρων της ανατολής και του νότου, και όσων άλλων επιθυμούν και έχουν αποκτήσει ακόμα πιο αυταρχικά πολιτεύματα; Αν λοιπόν όλα αυτά τα μεγαλύτερα και τα σημαντικότερα συνέβησαν χωρίς την παρέμβαση κάποιας ακόμα πιο μεγάλης και θείας πρόνοιας, γιατί ασχολούμαστε μάταια και λατρεύουμε κάποιον που δεν προνοεί για τίποτα; Αξίζει να τιμούμε κάποιον που δεν νοιάστηκε ούτε για τις ζωές μας ούτε για τα ήθη μας ούτε για τον τρόπο ούτε για την ευνομία ούτε για την πολιτική κατάσταση; Καθόλου. Κοιτάξτε, πόσο άτοπη καταλήγει να είναι η θεωρία σας. Από τα αγαθά που βλέπουμε να υπάρχουν στην ανθρώπινη ζωή, προηγούνται τα αγαθά της ψυχής και ακολουθούν αυτά του σώματος. Αν, λοιπόν, αδιαφόρησε για τα ψυχικά μας αγαθά, και δεν προνόησε ούτε για τη φυσική μας κατάσταση, ούτε μας έστειλε δασκάλους ή νομοθέτες όπως έστειλε στους Εβραίους σύμφωνα με το Μωυσή και τους προφήτες μετά απ' αυτόν, για ποιο πράγμα πρέπει να τον ευγνωμονούμε;

Εξετάστε όμως μήπως ο Θεός χάρισε και σ' εμάς θεούς και καλούς προστάτες που εσείς δεν γνωρίζετε, και που δεν είναι κατώτεροι από τον θεό που ανέκαθεν λατρεύουν οι Εβραίοι της Ιουδαίας -μιας χώρας που της έλαχε η αποκλειστικότητα των φροντίδων του, όπως είπε ο Μωυσής κι όπως λένε οι επίγονοι του ακόμα και σήμερα. Αλλά ακόμα κι αν ο άμεσος δημιουργός του κόσμου ήταν αυτός που τιμούν οι Εβραίοι, οι σκέψεις μας γι' αυτόν είναι κατά πολύ ανώτερες από τις δικές τους και τα αγαθά που μας χάρισε σπουδαιότερα από τα δικά τους -και της ψυχής και τα άλλα για τα οποία θα μιλήσω παρακάτω. Και μας έστειλε νομοθέτες καθόλου χειρότερους από τον Μωυσή, για να μην πω ότι οι περισσότεροί τους είναι και καλύτεροι απ' αυτόν.

Όπως έλεγα λοιπόν, αν την ιδιαιτερότητα κάθε έθνους ως προς τους νόμους και τα ήθη, δεν την έχει καθορίσει κάποιος εθνάρχης θεός που επιτηρεί και κάποιος άγγελος που δέχεται τις διαταγές του ή κάποιος δαίμονας ή ήρωας ή κάποιο ξεχωριστό γένος ψυχών που υπηρετεί τις ανώτερες δυνάμεις, θα πρέπει να μας αποδείξουν από ποια άλλη δύναμη και με ποιο τρόπο δημιουργήθηκαν αυτές οι διαφορές. Δε φτάνει δηλαδή να λέμε: «Είπε ο Θεός και έγινε». Γιατί πρέπει η φύση των δημιουργημάτων να συμφωνεί με τα προστάγματα του Θεού. Και για να γίνω πιο σαφής· μήπως πρόσταξε ο Θεός, η φωτιά να κατευθύνεται προς τα πάνω, κι η γη να βαραίνει προς τα κάτω έτσι στην τύχη; Για να πραγματοποιηθεί η προσταγή του Θεού, δεν έπρεπε το πρώτο να είναι ελαφρύ και το δεύτερο να έχει βάρος; Έτσι συμβαίνει και με τα άλλα πράγματα [...] το ίδιο και με τα θεία. Και ο λόγος είναι ότι το γένος των ανθρώπων υπόκειται στον θάνατο και τη φθορά. Είναι φυσικό λοιπόν τα έργα του να είναι φθαρτά και ασταθή και να αλλάζουν με κάθε τρόπο· καθώς όμως ο Θεός είναι αιώνιος, αρμόζει και τα προστάγματά του να είναι τέτοια. Και ως τέτοια, είτε ονομάζονται φύσεις των όντων είτε συμφωνούν με τη φύση των όντων. Γιατί πώς θα ήταν δυνατό η φύση να αντιμάχεται το πρόσταγμα του Θεού; Πώς θα μπορούσε να μην εναρμονίζεται με αυτό; Επομένως, ακόμα και αν όρισε να μην είναι όμοιες οι πολιτικές συγκροτήσεις των εθνών - ακριβώς όπως όρισε να μην είναι όμοιες και οι γλώσσες—, αυτό δεν το 'κανε με μια απλή προσταγή ούτε και μας έφτιαξε έτσι ώστε να τείνουμε προς τη διαφοροποίηση μεταξύ μας. Θα 'πρεπε εξ αρχής να υπάρχουν διαφορές στη φύση των εθνών που έμελλε να διαφοροποιηθούν. Αυτό τουλάχιστον είναι κάτι που φαίνεται· αρκεί να προσέξει κανείς πόσο διαφέρουν σωματικά οι Γερμανοί κι οι Σκύθες από τους Λίβυους και τους Αιθίοπες. Άραγε είναι κι αυτό αποτέλεσμα ενός απλού προστάγματος, και για το χρώμα των ανθρώπων, εκτός από τους θεούς, δεν παίζει κανένα ρόλο ούτε το κλίμα ούτε η περιοχή;

Ο Μωυσής κοντά στ' άλλα αποσιωπούσε συνειδητά τέτοιου είδους απορίες, χώρια που δεν απέδωσε τη σύγχυση των γλωσσών μόνο στον Θεό. Γιατί λέει ότι ο Θεός δεν κατέβηκε μόνος, και ούτε κατέβηκε ένας μόνο μαζί του, αλλά περισσότεροι, χωρίς να πει ποιοι ήταν αυτοί· είναι φανερό όμως ότι θεωρούσε αυτούς που κατέβηκαν μαζί όμοιους με τον Θεό. Αν λοιπόν για τη σύγχυση των γλωσσών δεν κατεβαίνει μόνος ο κύριος αλλά κι άλλοι μαζί του, δε χωρά αμφιβολία πως υπεύθυνοι και για τη σύγχυση των ηθών μπορούν εύλογα να θεωρηθούν κι αυτοί που μπέρδεψαν τις διαλέκτους, συντροφιά με τον κύριο.

Γιατί όμως, ενώ δεν είχα πρόθεση να μακρηγορήσω, είπα τόσα πράγματα; Ο λόγος

είναι ότι, ακόμα κι αν ο άμεσος δημιουργός του κόσμου είναι αυτός που κηρύττει ο Μωυσής, εμείς έχουμε ανώτερη γνώμη γι' αυτόν, καθώς θεωρούμε ότι είναι κοινός αφέντης όλων, και ότι υπάρχουν άλλοι, εθνικοί θεοί που 'ναι κατώτεροι του κι ο καθένας τους καταγίνεται με τις δικές του φροντίδες, ακριβώς όπως οι ύπαρχοι του βασιλιά· εμείς τον Θεό δεν τον καθιστούμε τοπικό ανταγωνιστή των κατώτερων του θεών. Αν όμως ο Μωυσής τιμά κάποιον τοπικό θεό και κατόπιν τον αντιτάσσει στην ηγεμονία του σύμπαντος, τότε το καλύτερο για μας είναι να πειστούμε και να αναγνωρίσουμε τον θεό των πάντων, χωρίς βέβαια να αγνοήσουμε τον θεό του Μωυσή. Καλύτερα να τιμάμε τον δημιουργό των πάντων, παρά κάποιον που ανέλαβε την ηγεμονία ενός ελάχιστου τμήματος.

Ο νόμος του Μωυσή, εκείνος ο δεκάλογος, είναι αξιοθαύμαστος: «*Να μη κλέψεις, να μη φονεύσεις, να μην ψευδομαρτυρήσεις*». Ας γράψω όμως επί λέξει κάθε μια από τις εντολές, που ο Μωυσής ισχυρίζεται ότι γράφτηκαν από τον ίδιο τον Θεό. «*Εγώ είμαι ο κύριος ο Θεός σου, που σε οδήγησε έξω από την Αίγυπτο*». Και ακολουθεί η δεύτερη: «*Δεν θα έχεις άλλους θεούς εκτός από εμένα. Να μη φτιάξεις είδωλα που να σου μοιάζουν*». Και προσθέτει την αιτία: «*Γιατί εγώ είμαι ο κύριος ο Θεός σου, Θεός ζηλότυπος, που φορτώνει τις αμαρτίες των γονιών στα παιδιά μέχρι και της τρίτης γενιάς*». «*Μην αναφέρεις χωρίς λόγο το όνομα του κυρίου του Θεού σου*». «*Να θυμάσαι την ημέρα των σαββάτων*». «*Τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα σου*». «*Μη κάνεις μοιχεία*». «*Μη σκοτώσεις*». «*Μη κλέψεις*». «*Μη ψευδομαρτυρήσεις*». «*Να μην επιθυμήσεις αυτά που ανήκουν στον διπλανό σου*». Μα για όνομα των θεών, ποιο έθνος δεν πιστεύει ότι πρέπει να τηρεί όλες αυτές τις εντολές, εκτός από το «*να μην λατρεύσεις άλλους θεούς*» και το «*να θυμάσαι την ημέρα των σαββάτων*»; Δεν έχουν θεσπιστεί ακόμα και τιμωρίες γι' αυτούς που τις παραβαίνουν, κάποτε μάλιστα αυστηρότερες και άλλοτε παρόμοιες με αυτές που θεσμοθέτησε ο Μωυσής, και μερικές φορές μάλιστα πιο φιλόανθρωπες;

Με κείνο το «*να μην λατρεύσεις άλλους θεούς*» όμως, συκοφαντεί σοβαρά τον Θεό. «*Γιατί ο Θεός είναι ζηλότυπος*», λέει· και σε άλλο σημείο πάλι: «*Ο Θεός μας είναι φωτιά που τρώει τα πάντα*». Δηλαδή, όταν ένας άνθρωπος είναι ζηλότυπος και φθονερός, σου φαίνεται αξιόμεμπτος, ενώ όταν ο Θεός ονομάζεται ζηλότυπος τον εκθειάζεις; Κι όμως· με ποια λογική ψεύδεται, όταν πρόκειται για μια ιδιότητα του Θεού τόσο φανερή; Γιατί αν είναι ζηλότυπος, τότε όλοι οι θεοί λατρεύονται και όλα τα υπόλοιπα έθνη προσκυνούν τους θεούς παρά τη θέλησή του. Πώς λοιπόν δεν τους εμπόδισε, αφού ζηλεύει τόσο πολύ και δεν θέλει να προσκυνούν οι

άνθρωποι άλλους εκτός από τον ίδιο; Άραγε δεν μπορούσε ή δεν ήθελε από την αρχή να εμποδίσει να λατρεύονται και οι άλλοι θεοί; Το πρώτο όμως, το να πούμε ότι δεν μπορούσε, είναι ασέβεια· ενώ το δεύτερο συμφωνεί με αυτό που κάνουμε εμείς. Αφήστε λοιπόν αυτές τις ανοησίες και μην παίρνετε πάνω σας τέτοια βλασφημία. Κι είναι θέλημά του να μη λατρεύεται κανένας άλλος θεός, για ποιον λόγο εσείς λατρεύετε τον νόθο γιο του, τον οποίο ποτέ δεν παραδέχτηκε ούτε θεώρησε δικόν του; Και θα σας το αποδείξω αυτό, εύκολα. Εσείς όμως, δεν ξέρω γιατί, του αποδίδετε τη γέννηση ενός νόθου γιου [...] (ο Κύριλλος σ' αυτό το σημείο, περικόπτει το χωρίο που ακολουθεί).

Πουθενά (στην ελληνική φιλοσοφία) ο Θεός δε φαίνεται ούτε να δυσανασχετεί ούτε να αγανακτεί ούτε να οργίζεται ούτε να ορκίζεται ούτε να αμφιταλαντεύεται ούτε να αλλάζει γνώμη, όπως κάνει στην περίπτωση του Φινεές, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Μωυσή. Αν κάποιος από εσάς διάβασε τους «Αριθμούς», ξέρει για ποιο πράγμα μιλώ. Όταν ο Φινεές έπιασε και σκότωσε με τα ίδια του τα χέρια τον άνθρωπο που είχε αφιερωθεί στη λατρεία του Βεελφεγώρ, καθώς σκότωσε και τη γυναίκα που τον είχε πείσει, καταφέροντάς της με τρόπο αισχρό ένα οδυνηρότατο τραύμα στη μήτρα, παρουσιάζεται τότε ο Θεός να λέει: *«Ο Φινεές, γιος του Ελεάζαρ, γιου του Ααρών του αρχιερέα, καταλάγιασε τον θυμό μου για τους Ισραηλίτες επειδή οργίστηκε με τους ενόχους και τους τιμώρησε αυτός στη θέση μου. Και δεν κατέστρεψα τους Ισραηλίτες επάνω στην οργή μου»*. Υπάρχει πιο τιποτένια αιτία απ' αυτήν για την οποία -σύμφωνα με τα ψευδολογήματα του συγγραφέα- εξοργίστηκε ο Θεός; Τι πιο παράλογο; Αν δέκα ή δεκαπέντε ή έστω εκατό -γιατί δεν θα πουν, βέβαια, ότι ήσαν χίλιοι, αλλά ας υποθέσουμε και τόσους- τόλμησαν να παραβούν κάποιον νόμο που έθεσε ο Θεός, θα πρέπει για τους χίλιους να εξολοθρευτούν εξακόσιες χιλιάδες άνθρωποι; Εγώ τουλάχιστον νομίζω ότι είναι καλύτερο μαζί με χίλιους ενάρετους άντρες να σώσεις κι έναν κακό, από το να καταστρέψεις τους χίλιους μαζί με τον ένα [...] Γιατί αν, ακόμα και ενός από τους ήρωες, ακόμα και ενός κατώτερου θεού η οργή είναι δυσβάσταχτη για χώρες και πόλεις ολόκληρες, ποιος θα άντεχε αν η οργή ενός τόσο μεγάλου και ισχυρού θεού έπεφτε πάνω σε μικρούς θεούς ή αγγέλους ή και ανθρώπους; Αξίζει βέβαια να συγκρίνουμε αυτόν τον θεό με την πραότητα του Λυκούργου και την ανεκτικότητα του Σόλωνα, ή και με την επιείκεια και την καλοσύνη που δείχνουν οι Ρωμαίοι στους παραβάτες των νόμων. Κατά πόσο μάλιστα η δική μας διδασκαλία είναι ανώτερη από τη δική τους, μπορείτε να το διαπιστώσετε από το εξής: Οι φιλόσοφοι μάς προτρέπουν να μιμηθούμε όσο μπορούμε τους θεούς, και μας λένε ότι αυτή η μίμηση έγκειται στη θέαση του υπαρκτού κόσμου. Το ότι εδώ δεν

παρεμβαίνει το πάθος και το ότι η μίμηση προϋποθέτει την απάθεια, είναι προφανές και χωρίς να το πω· συνεπώς, όσο απαλλασσόμαστε από τα πάθη μας, καθώς είμαστε αφιερωμένοι στη θέαση των όντων, τόσο εξομοιωνόμαστε με τον Θεό. Τι είδους μίμηση του Θεού επαινούν οι Εβραίοι; Την οργή, το θυμό και τον άγριο φθόνο. Γιατί ο Θεός λέει, «ο Φινεές καταλάγιασε το θυμό μου για τους Ισραηλίτες, επειδή οργίστηκε και τους αντιμετώπισε ο ίδιος στη θέση μου». Όταν δηλαδή ο Θεός βρήκε κάποιον να μοιραστεί την αγανάκτηση και τη θλίψη του, φαίνεται πως άφησε κατά μέρος την αγανάκτηση. Αυτά και άλλα παρόμοια επινόησε για τον Θεό ο Μωυσής, σε αρκετά σημεία μέσα στη Γραφή.

Το ότι ο Θεός δεν ενδιαφέρθηκε μόνο για τους Εβραίους, αλλά, φροντίζοντας για όλα τα έθνη, σ' εκείνους μεν δεν έδωσε τίποτα σπουδαίο ή μεγάλο, ενώ σε εμάς έδωσε χαρίσματα πολύ καλύτερα και ανώτερα από τα δικά τους, εξακριβώστε το από αυτά που ακολουθούν. Έχουν βέβαια και οι Αιγύπτιοι να λένε, καθώς ανάμεσα τους απαριθμούν ονόματα όχι λίγων σοφών, ότι από αυτούς κατάγονται πολλοί διάδοχοι του Ερμή -του Ερμή, λέω, που στην τρίτη του εμφάνιση επισκέφτηκε την Αίγυπτο. Κι οι Χαλδαίοι όμως και οι Ασύριοι μπορούν να υπερηφανεύονται για τους απογόνους του Ωάννου και του Βήλου, αλλά και οι Έλληνες για τους αναρίθμητους απογόνους του Χείρωνα. Γιατί, από αυτόν και μετά, όλοι τους είχαν έμφυτη κλίση προς τα μυστήρια και τη θεολογία, πράγματα με τα οποία μεγαλοπιάνονται οι Εβραίοι και εγκωμιάζουν μόνο τα δικά τους [...] Μήπως σας έδωσε ο Θεός τις βάσεις της επιστήμης ή κάποιο φιλοσοφικό μάθημα; Και ποιο; Γιατί τη μελέτη των ουράνιων φαινομένων οι Έλληνες την τελειοποίησαν, ενώ οι πρώτες παρατηρήσεις είχαν γίνει από τους βαρβάρους στη Βαβυλώνα· κι η μελέτη της γεωμετρίας, αφού ξεκίνησε με την καταμέτρηση της γης που γινόταν στην Αίγυπτο, έφτασε να έχει τέτοια ανάπτυξη. Κι η αριθμητική, ενώ άρχισε παλιά με τους Φοίνικες εμπόρους, για τους Έλληνες έγινε αφορμή για επιστημονική γνώση. Οι Έλληνες λοιπόν, αυτά τα τρία μαζί με τη μουσική, τα συνδύασαν σε ένα· αφού συνύφαναν την αστρονομία με τη γεωμετρία, προσάρμοσαν και στις δύο την αριθμητική και κατανόησαν την εσωτερική τους αρμονία. Από εκεί και πέρα έθεσαν κανόνες και μέτρα στη μουσική τους, έχοντας ανακαλύψει μιαν αψεγάδιαστη συμφωνία ανάμεσα στις αρμονικές αναλογίες και στην αίσθηση της ακοής -ή κάτι που πλησίαζε πολύ σ' αυτό. Τώρα τι πρέπει να κάνω από τα δύο, να αναφέρω το όνομα κάθε άνδρα χωριστά ή να τους αναφέρω κατά επάγγελμα; Να αναφερθώ σε συγκεκριμένους ανθρώπους, όπως τον Πλάτωνα, τον Σωκράτη, τον Αριστείδη, τον Κίμωνα, το Θαλή, τον Λυκούργο, τον Αγησίλαο, τον Αρχίδαμο -ή στο γένος των φιλοσόφων, των στρατηγών, των δημιουργών, των νομοθετών;

Γιατί θα αποδειχτεί ότι ακόμα κι οι πιο μοχθηροί και βδελυροί στρατηγοί στάθηκαν πιο δίκαιοι απέναντι σε ανθρώπους που διέπραξαν τα μεγαλύτερα αδικήματα, απ' ό,τι ο Μωυσής απέναντι σ' αυτούς που δεν έσφαλαν σε τίποτα. Για ποια λοιπόν βασιλεία να σας μιλήσω; Για τη βασιλεία του Περσέα ή του Αιακού ή του Μίνωα της Κρήτης, ο οποίος καθάρισε τη θάλασσα από τους πειρατές και, αφού εκδίωξε τους βαρβάρους μέχρι τη Συρία και τη Σικελία, προελαύνοντας σταδιακά από το ένα μέχρι το άλλο άκρο της επικράτειας, κυριαρχούσε όχι μόνο στα νησιά αλλά και στα παράλια των ηπειρωτικών χωρών; Και αφού μοίρασε με τον αδελφό του Ραδάμανθυ, όχι τη γη, αλλά τη φροντίδα για τους ανθρώπους, ο ίδιος αφ' ενός έθεσε τους νόμους παραλαμβάνοντας τους από τον Δία, και σε εκείνον άφησε τη δικαστική δικαιοδοσία [...] Αλλά μόλις ιδρύθηκε εκείνη (η Ρώμη), την περικύκλωσαν πολλοί πόλεμοι, που σε όλους επικρατούσε και νικούσε. Και όταν χρειάστηκε μεγαλύτερη ασφάλεια, επειδή παρ' όλα τα δεινά αυξανόταν σε μέγεθος, τότε ο Δίας έβαλε να βασιλεύσει ο μεγάλος φιλόσοφος Νουμάς. Τέτοιος άνθρωπος ήταν ο καλός και αγαθός Νουμάς, που σύχναζε στα έρημα άλση και μέσα από τους ακέραιους συλλογισμούς του επικοινωνούσε πάντα με τους θεούς... Αυτός έθεσε τους περισσότερους ιερατικούς νόμους. Αυτούς λοιπόν τους νόμους, που προήλθαν από θεία έμπνευση τόσο της Σίβυλλας όσο και των άλλων, που εκείνον τον καιρό αναδείχτηκαν σε μάντεις και έδιναν χρησμούς στην πατρογονική τους γλώσσα, είναι φανερό ότι τους έδωσε στην πόλη ο Δίας. Όσο για την ασπίδα που έπεσε από τον ουρανό, καθώς και την κεφαλή που ανακαλύφθηκε στον λόφο, από τον οποίο, νομίζω, πήρε και το όνομά της η κατοικία του μεγάλου Δία, θα τα κατατάξουμε στα πρωτεύοντα ή στα δευτερεύοντα δώρα. Και σεις, ω δύστυχοι, παρ' όλο που σώζεται μέχρι σήμερα το όπλο που έπεσε από τον ουρανό, και που το έστειλε ο μεγάλος Δίας ή ο πατέρας Άρης, δίνοντας έτσι εγγύηση, έμπρακτα κι όχι με λόγια, ότι θα προασπίζει την πόλη μας για πάντα, σταματήσατε να το λατρεύετε και να το τιμάτε, κι αντί γι αυτό λατρεύετε το ξύλο του σταυρού, ιχνογραφώντας το ομοίωμά του πάνω στο μέτωπο και χαράζοντάς τον στην πρόσοψη των σπιτιών σας.

Συνεπώς, δίκιο δεν θα είχε κάποιος να μισήσει τους πιο συνετούς ανάμεσά σας ή να λυπηθεί τους περισσότερο άμυαλους, που, ακολουθώντας σας κατά βήμα, έφτασαν σε τέτοιο σημείο εκφυλισμού, ώστε να ξεχάσουν τους αιώνιους θεούς και να στραφούν στον πεθαμένο Ιουδαίο; [...] Γιατί αφήνω κατά μέρος τα μυστήρια της μητέρας των θεών και μακαρίζω το Μάριο [...] Γιατί το πνεύμα που φθάνει από τους θεούς στους ανθρώπους εμφανίζεται σπάνια και σε λίγους, και δεν είναι εύκολο στον καθένα να μετέχει σε αυτό ανά πάσα στιγμή. Έτσι περίπου χάθηκε και

από τους Εβραίους το προφητικό πνεύμα, και ούτε στους Αιγυπτίους διασώζεται. Βλέπουμε όμως ότι σίγησαν και τα αυθύπαρκτα μαντεία, υποκύπτοντας στο πέρασμα του χρόνου. Και διαπιστώνοντας το αυτό ο Δίας, ο φιλόανθρωπος πατέρας και αφέντης μας, προκειμένου να μη στερηθούμε τελείως την επικοινωνία με τους θεούς, μας έδωσε τη δυνατότητα να ερευνούμε με τη βοήθεια των ιερών τεχνών, και με την έρευνα να εξασφαλίσουμε την απαραίτητη βοήθεια σύμφωνα με τις ανάγκες μας. Παραλίγο να παραλείψω το σπουδαιότερο από τα δώρα του Ήλιου και του Δία. Ήταν λογικό όμως να το φυλάξω για το τέλος. Γιατί επιπλέον δεν χαρακτηρίζει εμάς μόνο, αλλά. νομίζω, το μοιραζόμαστε από κοινού με τους συγγενείς μας τους Έλληνες. Δηλαδή το ότι ο Δίας, ενώ γέννησε ο ίδιος τον Ασκληπιό μεταξύ των νοητών θεών, στη γη τον φανέρωσε με τη ζωογόνο δύναμη του Ήλιου. Κατεβαίνοντας ο Ασκληπιός από τον ουρανό στη γη, εμφανίστηκε με ανθρώπινη μορφή στην Επίδαυρο, κατά τρόπο μοναδικό. Και πληθαίνοντας από τότε τις επισκέψεις του, άπλωσε πάνω σ' ολόκληρη τη γη το σωτήριο δεξί του χέρι. Ήρθε στην Πέργαμο, στην Ιωνία, μετά στον Τάραντα, και κατόπιν έφτασε στη Ρώμη. Ταξίδεψε και στην Κω και από εκεί στις Αιγές. Και τώρα βρίσκεται παντού, σε στεριά και θάλασσα. Δεν επισκέπτεται τον καθένα μας ξεχωριστά, κι όμως θεραπεύει ψυχές που έχουν ελαττώματα και τα σώματα που είναι άρρωστα.

Έχουν να καυχηθούν οι Εβραίοι, που τους υπακούτε αφότου λιποτακτήσατε από μας, ότι τους έδωσε ο Θεός κάτι τόσο σημαντικό; Αν τουλάχιστον προσέχατε τη διδασκαλία τους δεν θα δυστυχούσατε εντελώς (πάλι βέβαια θα περνούσατε χειρότερα απ ό,τι πριν, που 'σασταν μαζί μας) και θα ήταν η κατάσταση σας υποφερτή και ανεκτή. Γιατί αντί για πολλούς θα λατρεύατε έναν Θεό κι όχι έναν άνθρωπο, ή μάλλον πολλούς ανθρώπους συφοριασμένους. Και παρ' όλο που θα χρησιμοποιούσατε νόμο σκληρό και τραχύ και πολύ άγριο και βάρβαρο, αντί για τους δικούς μας δίκαιους και φιλόανθρωπους, ως προς τα άλλα μπορεί μεν να ήσασταν κατώτεροι από εμάς, όμως οι τελετές σας θα ήσαν αγνότερες και καθαρότερες. Εσείς όμως, όπως οι βδέλλες, ρουφάτε από εκεί το πιο βρώμικο αίμα και αφήνετε το καθαρότερο. Κι ο Ιησούς που πήρε με το μέρος του τους πιο άχρηστους από τους Εβραίους, είναι ονομαστός πάνω από τριακόσια χρόνια τώρα. χωρίς να έχει κάνει τίποτα το αξιόλογο στην εποχή του· εκτός και αν θεωρήσουμε σπουδαιότατο έργο το ότι γιάτρεψε τους χωλούς και τυφλούς, και το ότι έκανε ξόρκια σε δαιμονισμένους στα χωριά Βησθαιδά και Βηθανία. Γιατί δεν ξέρετε καν αν μνημονεύει την αγνότητα, κι ωστόσο μιμείστε την οργή και την δριμύτητα των Ιουδαίων καταστρέφοντας ιερά και βωμούς· και κατασφάξατε όχι μόνο τους δικούς μας που δεν εγκατέλειψαν την πατρογονική λατρεία, αλλά και κείνους από

εσάς που είναι παραπλανημένοι όπως εσείς, τους αιρετικούς που δεν θρηνούν τον πεθαμένο με τον ίδιο τρόπο που το κάνετε εσείς. Αυτά όμως είναι μάλλον δικά σας γνωρίσματα· γιατί πουθενά, ούτε ο Ιησούς σας παρέδωσε τέτοιες εντολές ούτε ο Παύλος -γιατί ποτέ δεν πίστεψαν πως θα φθάσετε να έχετε τόσο μεγάλη δύναμη- τους αρκούσε να εξαπατούν υπηρέτριες και δούλους και, μέσω αυτών, γυναίκες και άνδρες όπως ο Κορνήλιος και ο Σέργιος. Αν δείτε πουθενά να μνημονεύονται ο Ιησούς και ο Παύλος από τους ιστορικούς της εποχής εκείνης -αφού αυτά συνέβαιναν επί Τιβέριου και βέβαια επί Κλαύδιου- τότε πιστέψτε ότι ψεύδομαι για όλα.

Δεν ξέρω τι με παρακίνησε και το είπα αυτό. Το ερώτημα μου όμως αρχικά ήταν το εξής: Γιατί φερθήκατε αχάριστα στους δικούς μας θεούς και φύγατε με το μέρος των Ιουδαίων; Μήπως επειδή οι θεοί έδωσαν την ηγεμονία στη Ρώμη, ενώ στους Ιουδαίους επέτρεψαν για λίγο καιρό να είναι ελεύθεροι, όντας επί αιώνες δούλοι και πάροικοι; Δες τον Αβραάμ· δεν ήταν πάροικος σε ξένη χώρα; Τον Ιακώβ· δεν ήταν δούλος, πρώτα στους Σύριους και στη συνέχεια στους ίδιους τους Παλαιστίνιους, ενώ στα γεράματα του στους Αιγυπτίους; Δεν ισχυρίζεται ο Μωυσής ότι τους έβγαλε από έναν οίκο δουλείας, από την Αίγυπτο, με τεντωμένο το χέρι ψηλά; Και αφού κατοίκησαν την Παλαιστίνη, δεν άλλαζαν συχνότερα τις τύχες τους απ ό,τι ο χαμαιλέοντας αλλάζει χρώμα, όπως λένε οι παρατηρητές, άλλοτε υπακούοντας στους Κριτές και άλλοτε υπόδουλοι στα ξένα φύλα; Όταν τους κυβέρνησε κάποιος βασιλιάς (ας αφήσουμε τώρα το πως· γιατί, όπως λέει η Γραφή, ο Θεός δεν τους επέτρεψε με τη θέλησή του να έχουν βασιλιάδες, παρά αφού τον πίεσαν και αφού τους προειδοποίησε ότι θα κυβερνηθούν άσχημα), τότε μόνο κατοίκησαν τη δική τους χώρα και την καλλιέργησαν για κάτι παραπάνω από τριακόσια χρόνια. Μετά από αυτό υποδουλώθηκαν πρώτα στους Ασσυρίους, έπειτα στους Μήδους, ύστερα στους Πέρσες και μετά σε εμάς τους ίδιους. Και ο Ιησούς που τον επικαλείσθε δεν ήταν παρά ένας υπήκοος του Καίσαρα. Και αν δεν το πιστεύετε, θα σας το αποδείξω σε λίγο· όμως ας το πω από τώρα. Και μάλιστα, από ό,τι λέτε, απογράφηκε μαζί με τον πατέρα και τη μητέρα του την εποχή της διακυβέρνησης του Κυρηνίου [...]

Όταν όμως μεγάλωσε, ποια αγαθά απόκτησαν χάρη σ' αυτόν οι ομογενείς του; Γιατί δεν θέλησαν, καταπώς λένε, να συμμορφωθούν σ' αυτά που τους έλεγε ο Ιησούς. Πώς έγινε και υποτάχτηκε στον Μωυσή ο σκληρόκαρδος εκείνος και σκληροτράχηλος λαός; Και ολόκληρος Ιησούς, που πρόσταζε τους ανέμους και βάδιζε πάνω στη θάλασσα και έδιωχνε τα δαιμόνια και δημιούργησε τον ουρανό

και τη γη, όπως λέτε εσείς (γιατί κανείς από τους μαθητές του δεν τόλμησε να τα πει αυτά για τον Ιησού, παρά μόνο ο Ιωάννης αλλά κι αυτός χωρίς καμιά σαφήνεια· ας παραδεχτούμε όμως ότι τα είπε), δε μπόρεσε να μεταβάλει τις διαθέσεις των φίλων και των ομογενών του για τη σωτηρία τους;

Αυτά βέβαια θα τα πούμε και λίγο αργότερα, όταν αρχίσουμε να εξετάζουμε ιδιαίτερα τις παραδοξολογίες και την πανουργία των ευαγγελίων. Για την ώρα όμως, απαντήστε μου στο εξής: Ποιο από τα δύο είναι καλύτερο, να είναι κανείς διαρκώς ελεύθερος, και για δύο χιλιάδες χρόνια να εξουσιάζει το μεγαλύτερο μέρος της γης και της θάλασσας, ή να είναι δούλος και να ζει κάτω από ξένες διαταγές; Κανείς δεν είναι τόσο αδιάντροπος ώστε να προτιμήσει το δεύτερο. Είναι δυνατό να πιστέψει κανείς ότι το να επικρατείς στον πόλεμο, είναι χειρότερο απ' το να χάνεις; Ποιος είναι τόσο αναίσθητος; Αν όμως αυτό που λέω είναι σωστό, δείξτε μου μεταξύ των Εβραίων ένα στρατηγό σαν τον Αλέξανδρο ή σαν τον Καίσαρα. Γιατί ανάμεσα σας τέτοιος δεν υπάρχει. Και μολονότι, μα τους θεούς, το καταλαβαίνω ότι είναι προσβλητικό αυτό για τους δύο άνδρες, τους ανέφερα μιας και τους ξέρουν όλοι. Γιατί οι κατώτεροι τους είναι άγνωστοι στον πολύ τον κόσμο, όμως κι απ' αυτούς ο καθένας ξεχωριστά είναι πιο αξιοθαύμαστος απ' όλους μαζί τους στρατηγούς των Εβραίων.

Όμως και οι πολιτειακοί θεσμοί και ο τύπος των δικαστηρίων και η διοίκηση των πόλεων και η αρτιότητα των νόμων και η επίδοση στη μόρφωση και η καλλιέργεια των ελεύθερων τεχνών δεν ήταν στους Εβραίους άθλια και βαρβαρικά; Και όμως, ο άθλιος Ευσέβιος υποστηρίζει ότι έχουν και αυτοί κάποια ποιήματα με εξάμετρους στίχους, και περηφανεύεται ότι και οι Εβραίοι ασχολούνται φιλοσοφικά με τη λογική, που τ' όνομά της από τους Έλληνες το πρωτάκουσε. Ποιο είδος ιατρικής εμφανίστηκε στους Εβραίους, όπως στους Έλληνες η ιατρική του Ιπποκράτη και η ιατρική κάποιων άλλων σχολών που δημιουργήθηκαν μετά από 'κείνον; Θα θεωρήσουμε τον «σοφότατο» Σολομώντα ίσο και όμοιο με τον Φωκυλίδη ή τον Θεόγνη ή τον Ισοκράτη των Ελλήνων; Από πού και ως πού; Είμαι σίγουρος ότι αν συγκρίνετε τις παραινέσεις του Ισοκράτη με τις παροιμίες του Σολομώντα, θα διαπιστώσετε ότι ο γιος του Θεόδωρου είναι ανώτερος από τον «πάνσοφο» βασιλιά. Μα ο Σολομών, λένε, ασχολούνταν και με τα θεϊκά μυστήρια. Και τι μ' αυτό; Μήπως και ο ίδιος δεν λάτρεψε τους δικούς μας θεούς, αφού εξαπατήθηκε, όπως λένε, από τη γυναίκα του; Τι μεγάλη αρετή! Τι πλούτος σοφίας! Εδώ δεν μπόρεσε να υπερνικήσει την ηδονή και παραπλανήθηκε από τα λόγια μιας γυναίκας. Αν πράγματι, λοιπόν, εξαπατήθηκε από μια γυναίκα, μη τον

λέτε σοφό. Αν όμως είστε πεπεισμένοι ότι είναι σοφός, τότε να μην πιστεύετε ότι εξαπατήθηκε από γυναίκα, αλλά ότι εμπιστεύτηκε τη δική του κρίση, τη φρόνηση και τη διδασκαλία που του φανέρωσε ο Θεός, και λάτρεψε και τους άλλους θεούς. Γιατί ο φθόνος και η ζήλια δεν αγγίζουν τους ενάρετους ανθρώπους· κι άλλο τόσο απέχουν από αγγέλους και θεούς. Εσείς στρέφεστε γύρω από κάποιες επιμέρους δυνάμεις, που αν τις ονομάσει κανείς δαιμόνια, δεν θα πέσει έξω. Γιατί σ' αυτές υπάρχουν η φιλοδοξία και η κενοδοξία, ενώ οι θεοί δεν έχουν σχέση με τέτοια πράγματα.

Αν σας είναι αρκετή η ανάγνωση των δικών σας γραφών, για ποιο λόγο τρώτε κι από τη διδασκαλία των Ελλήνων; Ενώ θα ήταν καλύτερο να απαγορεύσετε στους ανθρώπους αυτή τη διδασκαλία παρά το να τρώνε από τα σφαχτάρια των θυσιών. Διότι, όπως λέει και ο Παύλος, δε βλάπτεται σε τίποτα αυτός που τρώει· αλλά θα μπορούσε να σκανδαλισθεί η συνείδηση του αδελφού που βλέπει, όπως λέτε εσείς, ω πάνσοφοι και υπερήφανοι. Κι όμως, αυτή η διδασκαλία είναι που συνέβαλε ώστε ό,τι ευγενικό σας έδωσε η φύση να σταθεί μακριά από την ασέβεια προς τον Θεό. Όποιος είχε έστω και λίγη ευφυΐα, μπόρεσε γρήγορα να απομακρυνθεί από την ασέβεια που σας διακρίνει. Καλύτερα λοιπόν να αποκλείετε τους ανθρώπους από την διδασκαλία μας, παρά από τα σφαχτάρια των θυσιών. Αλλά το ξέρετε και σεις, μου φαίνεται, πόση περισσότερη φρόνηση έχουν οι δικές μας γραφές από τις δικές σας και ότι οι δικές σας διδασκαλίες δεν θα μπορούσαν να διαπλάσουν ανθρώπους εξάρετους, ούτε καν δίκαιους, ενώ με τις δικές μας ο καθένας θα μπορούσε να γίνει καλύτερος, ακόμα κι αν δεν είναι τέτοιος από τη φύση του. Αν όμως είναι ήδη προικισμένος από τη φύση και δεχτεί τη δική μας παιδεία, τότε γίνεται πραγματικά δώρο των θεών στους ανθρώπους, είτε ανάβοντας το φως της γνώσης, είτε δείχνοντας το δρόμο για ένα είδος πολιτικής συγκρότησης, είτε τρέποντας σε φυγή πολλούς εχθρούς, είτε ταξιδεύοντας σε γη και θάλασσα, δείχνοντας και έτσι τον ηρωικό του χαρακτήρα [...] Η απόδειξη είναι εύκολη: Διαλέξτε κάποια από τα παιδιά σας και βάλτε τα να μορφωθούν μόνο με τις Γραφές. Και αν, όταν γίνουν άνδρες, δείξουν ότι μπορούν να κάνουν σπουδαιότερα πράγματα από τους δούλους, τότε πιστέψετε ότι εγώ λέω βλακείες και ότι πάσχω από μελαγχολία. Έπειτα, τόσο είσαστε δυστυχείς και ανόητοι, που θεωρείτε θεόπνευστα τα κείμενα εκείνα με τα οποία δε θα μπορούσε κανένας να γίνει ούτε πιο ανδρείος ούτε πιο σοφός ούτε καλύτερος από πριν ενώ εκείνα που βοηθούν να γίνει κανείς ανδρείος, δίκαιος και σοφός, τα αποδίδετε στον Σατανά και σ' αυτούς που λατρεύουν τον Σατανά...

Ο Ασκληπιός θεραπεύει το σώμα μας, και οι Μούσες μαζί με τον Ασκληπιό, τον Απόλλωνα και το λόγιο Ερμή εκπαιδεύουν τις ψυχές μας· ο Άρης και η Ενωσύ συμμετέχουν μαζί μας στους πολέμους, ενώ ο Ήφαιστος μοιράζει με κλήρο τις τέχνες, και όλων αυτών, με τη βοήθεια του Δία, προίσταται η Αθηνά, η δίχως μητέρα παρθένος. Εξετάστε, λοιπόν, αν δεν είμαστε ανώτεροι από εσάς στο καθένα από αυτά: Στις τέχνες και στη σοφία και στη φρόνηση. Είτε εξετάσετε τις χρήσιμες τέχνες είτε τις μιμητικές που έχουν σκοπό την ομορφιά, όπως η αγαλματοποιία, η ζωγραφική είτε την οικιακή οικονομία και την ιατρική που καθιέρωσε ο Ασκληπιός, που τα μαντεία του βρίσκονται σ' ολόκληρη τη γη και ο Θεός μάς επιτρέπει πάντα να προστρέχουμε σ' αυτά. Εμένα τουλάχιστον, όταν ήμουν άρρωστος, ο Ασκληπιός με γιάτρεψε πολλές φορές υποδεικνύοντας μου φάρμακα και μάρτυρας μου γι' αυτά είναι ο Ζευς. Αν λοιπόν εμείς, που δεν παραδοθήκαμε στο πνεύμα της αποστασίας, έχουμε την ψυχή και το σώμα και όσα βρίσκονται γύρω μας σε καλύτερη κατάσταση, για ποιο λόγο τα εγκαταλείψατε αυτά και πηγαίνετε με το μέρος των άλλων;

Για ποιο λόγο ούτε στις εβραϊκές παραδόσεις μένετε πιστοί, ούτε αρκείστε στον νόμο που έδωσε ο Θεός σ' εκείνους, κι έχοντας εγκαταλείψει τα πάτρια και παραδοθεί στα κηρύγματα των προφητών, απομακρυνθήκατε περισσότερο από εκείνους απ' ότι από εμάς; Γιατί, αν κάποιος θελήσει να δει τι αληθινά συμβαίνει με σας, θα βρει ότι η ασέβειά σας είναι το άθροισμα της ιουδαϊκής απερισκεψίας και της αδιαφορίας και χυδαιότητας που υπάρχει στους εθνικούς. Κι από τους δύο δηλαδή, δεν πήρατε το καλύτερο αλλά το χειρότερο, και δημιουργήσατε μια παρυφή κακών. Στους Εβραίους, οι διατάξεις που αφορούν στη θρησκευτική λατρεία είναι ακριβείς, και τα αντικείμενα της λατρείας και οι εντολές είναι αναρίθμητα, και απαιτούν βίο και κλίση ιερατική. Όμως ο νομοθέτης τούς απαγόρευσε να υπηρετούν όλους τους θεούς εκτός από έναν (του οποίου «κομμάτι είναι ο Ιακώβ και μερίδιο κληρονομιάς ο λαός του Ισραήλ», και δεν είπε μόνο αυτό, αλλά νομίζω πρόσθεσε κιόλας, «Μην κακολογήσεις θεούς»). Εντούτοις, η διαφθορά και το θράσος των μεταγενεστέρων, που ήθελε να αφαιρέσει κάθε ευλάβεια από τον λαό, πίστεψε ότι την απουσία της λατρείας ακολουθεί η βλασφημία. Αυτό είναι και το μόνο που αντλήσατε από 'κει· γιατί κατά τα άλλα τίποτα κοινό δεν έχετε εσείς και οι Εβραίοι. Από την καινοτομία λοιπόν των Εβραίων, αρπάξατε τη βλασφημία των θεών που λατρεύουμε εμείς. Ενώ, από τη δική μας θρησκεία, το μόνο που πήρατε ήταν το να καταβροχθίζετε το κάθε τι θαρρείς κι είναι λαχανικό, και εγκαταλείψατε την ευσέβεια προς κάθε ανώτερη φύση, και την αγάπη για τις παραδόσεις των πατεράδων μας. Και για να πω την

αλήθεια, προσπαθήσατε τη δική μας χυδαιότητα να την επαυξήσετε· τούτο όμως νομίζω πως συμβαίνει σε όλα τα έθνη κι είναι πολύ φυσικό· έτσι και σεις πιστέψατε ότι πρέπει να προσαρμοστείτε σε τρόπους ζωής ανθρώπων ευτελών, απατεώνων, φοροεισπρακτόρων, χορευτών και νταβατζήδων.

Τ' ότι ακόμα κι οι πρώτοι χριστιανοί που δέχτηκαν το κήρυγμα του Παύλου, κι όχι μόνο οι σημερινοί, υπήρξαν τέτοιοι άνθρωποι, φανερώνεται από τη μαρτυρία του ίδιου του Παύλου, σε μια επιστολή που τους γράφει. Και δε νομίζω να ήταν τόσο αδιάντροπος ώστε χωρίς να το ξέρει ότι κάνουν πράγματα αισχρά, να τους γράφει τόσα και τόσα για τα αίσχη τους. Και μόνο γι' αυτά θα 'πρεπε να κοκκινίζει, παρ' όλους τους επαίνους που έγραψε γι' αυτούς, ακόμα κι αν οι έπαινοι ήσαν ειλικρινείς. Ενώ αν ήταν ψεύτικοι και πλαστοί, θα έπρεπε ν' ανοίξει η γη να μπει μέσα ο Παύλος, για να μη φανεί πως τους χαϊδεύει με ηδυπάθεια και τους κολακεύει με δουλοπρέπεια. Να τι γράφει ο Παύλος για κείνους που είχαν ακούσει το κήρυγμα του, απευθυνόμενος στους ίδιους: *«Μην πλανάσθε· ούτε ειδωλολάτρες, ούτε μοιχοί, ούτε θηλυπρεπείς, ούτε κίναιδοι, ούτε κλέφτες, ούτε πλεονέκτες, ούτε μέθυσοι, ούτε υβριστές, ούτε άρπαγες θα κληρονομήσουν τη βασιλεία του θεού. Και δεν αγνοείτε, αδελφοί, ότι κι εσείς τέτοιοι ήσασταν. Όμως ξεπλυθήκατε από αυτά, αγιαστήκατε στο όνομα του Ιησού Χριστού»*. Βλέπεις που λέει ότι και αυτοί ήταν τέτοιοι, και αγιάστηκαν και ξεπλύθηκαν, επειδή το νερό που βρίσκει τρόπο και φτάνει ως την ψυχή μπορεί να πλένει και να καθαρίζει; Και ενώ το βάπτισμα δεν αφαιρεί τη λέπρα από τον λεπρό, ούτε τις λειχήνες, τα λευκά στίγματα, τις κρεατοελιές, την ποδάγρα, τη δυσεντερία, την υδρωπικία, την παρανουχίδα, ούτε τα μικρά ούτε τα μεγάλα ελαττώματα του σώματος, μπορεί να αφαιρέσει τις μοιχείες και τις αρπαγές και όλες γενικά τις παρανομίες της ψυχής [...]

Αφού ισχυρίζονται ότι διαφέρουν από τους σημερινούς Ιουδαίους και ότι σύμφωνα με τους προφήτες τους είναι γνήσιοι Ισραηλίτες, και ότι υπακούν απόλυτα στον Μωυσή και στους προφήτες που τον διαδέχτηκαν στην Ιουδαία, ας δούμε σε τι κυρίως συμφωνούν μ' αυτούς. Ας αρχίσουμε από αυτά που είπε ο Μωυσής που, όπως ισχυρίζονται, προανήγγειλε τη γέννηση του Ιησού. Ο Μωυσής, λοιπόν, όχι μια, ούτε δυο και τρεις, αλλά πολλές φορές, απαιτεί απ' τους ανθρώπους να τιμούν ένα μόνο θεό, τον οποίο ως γνωστόν αποκαλεί «ύψιστο», και πουθενά δεν λέει ότι πρέπει να τιμούν άλλον θεό. Κάνει λόγο και για αγγέλους και κυρίους και, βέβαια, για περισσότερους θεούς· ξεχωρίζει όμως τον πρώτο, και δεν θεωρεί ότι υπάρχει άλλος δεύτερος, ούτε όμοιος ούτε ανόμοιος, όπως σοφιστήκατε εσείς. Κι

αν κάπου έχετε υπ' όψη σας μια ρήση του Μωυσή γι' αυτούς, θα ήταν δίκαιο να την αναφέρετε. Γιατί το «*Ο κύριος ο Θεός μας, θα αναστήσει για σας προφήτη από τους αδελφούς σας όμοιον με 'μένα· αυτόν να υπακούσετε*», δεν ειπώθηκε βέβαια για τον γιο της Μαρίας. Και αν κάποιος, για να σας κάνει το χατήρι, συμφωνήσει ότι πρόκειται για τον Ιησού, ο Μωυσής λέει ότι ο προφήτης θα είναι όμοιος μ' αυτόν τον ίδιο και όχι με τον Θεό, ότι θα είναι προφήτης όπως αυτός και θα γεννηθεί από ανθρώπους, αλλά όχι από τον Θεό. Και το «*Δεν θα λείψει άρχοντας από τη φυλή του Ιούδα ούτε αρχηγός από τους απογόνους του*», δεν ειπώθηκε γι' αυτόν αλλά για τη βασιλεία του Δαβίδ, η οποία ως γνωστό κατέληξε στο βασιλιά Σεδεκία. Πράγματι, όμως, η γραφή ερμηνεύεται με δύο τρόπους: Το «*μέχρι να έλθουν αυτά που προορίζονται γι' αυτόν*», εσείς το παραποιήσατε και το κάνατε «*μέχρι να έλθει σε αυτό για το οποίο προορίζεται*». Και δε χωρά αμφιβολία ότι τίποτα από αυτά δεν ταιριάζει στον Ιησού -δεν κατάγεται εξάλλου ούτε από τη φυλή του Ιούδα. Πώς, λοιπόν, αυτός ο δικός σας δεν γεννήθηκε από τον Ιωσήφ αλλά από το Άγιο Πνεύμα; Αν και στη γενεαλογία σας για τον Ιωσήφ ανατρέχετε στον Ιούδα, ούτε κι εδώ τα καταφέρατε στην πλαστογραφία. Γιατί ο Ματθαίος και ο Λουκάς συλλαμβάνονται να διαφωνούν μεταξύ τους για τη γενεαλογία του. Όμως, επειδή την αλήθεια γι' αυτό το ζήτημα θα την εξετάσουμε με ακρίβεια στο δεύτερο σύγγραμμα, το αναβάλουμε για τότε. Ας δεχτούμε, όμως, ότι στ' αλήθεια είναι άρχοντας από τη φυλή του Ιούδα, και όχι «*θεός εκ θεού*» όπως λέτε, και ότι δεν αληθεύει ότι «*Τα πάντα έγιναν με αυτόν και χωρίς αυτόν δεν έγινε τίποτα*». Και στο βιβλίο των «*Αριθμών*», όμως, αναφέρεται το εξής: «*Θα ανατείλει άστρο από τον Ιακώβ και άνθρωπος από τον Ισραήλ*». Δεν χωρά αμφιβολία ότι αυτό ταιριάζει στον Δαβίδ και στους απογόνους του· γιατί ο Δαβίδ ήταν παιδί του Ιεσσαί. Αν λοιπόν προσπαθείτε να αποδείξετε κάτι από τα προηγούμενα, αντλήστε και παρουσιάστε μία τουλάχιστον ρήση από τη Γραφή, από την οποία πήρα εγώ και παρουσίασα τόσα παραθέματα. Το ότι ο Μωυσής πίστεψε σ' έναν θεό, τον θεό του Ισραήλ, το λέει στο «*Δευτερονόμιο*»: «*Όλα έγιναν για να καταλάβεις ότι ο κύριος ο Θεός σου είναι ο ένας και μοναδικός Θεός, και δεν υπάρχει άλλος Θεός εκτός από αυτόν*». Και προσθέτει: «*Και βάλε καλά στο μυαλό σου, ότι ο κύριος ο Θεός σου είναι Θεός πάνω στον ουρανό και κάτω στη γη, και δεν υπάρχει άλλος εκτός από αυτόν*». Και πάλι: «*Άκουσε, λαέ του Ισραήλ, ο κύριος ο Θεός μας είναι ο ένας και μοναδικός κύριος*». Και πάλι: «*Ιδέτε ότι εγώ είμαι ο Θεός και εκτός από μένα κανείς*». Αυτά λοιπόν λέει ο Μωυσής, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει ένας μόνο θεός. Οι Χριστιανοί ίσως απαντήσουν: Ούτε εμείς λέμε ότι υπάρχουν δύο ή τρεις. Εγώ όμως θα αποδείξω ότι αυτό ακριβώς υποστηρίζουν, επικαλούμενος τη μαρτυρία του Ιωάννη που λέει: «*Στην αρχή υπήρχε ο λόγος, και ο λόγος είχε σχέση με τον*

Θεό και ο λόγος ήταν θεός». Βλέπεις λοιπόν που αναφέρεται ότι ο λόγος έχει σχέση με τον Θεό; Είτε αυτός είναι ο γιος της Μαρίας είτε κάποιος άλλος -για να απαντήσω συνάμα και στον Φωτεινό- δεν έχει καμιά σημασία· αφήνω τη διαμάχη σ' εσάς. Αρκεί πάντως να καταθέσω ως μαρτυρία το «σε σχέση με τον Θεό» και το «στην αρχή». Πώς λοιπόν συμφωνούν αυτά μ' εκείνα που λέει ο Μωυσής; Συμφωνούν όμως, λένε, με αυτά που λέει ο Ησαΐας. Γιατί ο Ησαΐας λέει: «*Ιδού, η παρθένος θα συλλάβει και θα γεννήσει γιο*». Έστω ότι και αυτό λέγεται για κάποιον θεό, παρ' όλο που με κανέναν τρόπο δε δηλώνεται κάτι τέτοιο- άλλωστε μια παντρεμένη που έχει ήδη κοιμηθεί με τον άντρα της προτού γεννήσει, δεν είναι παρθένος. Ας δεχτούμε όμως όσα λέγονται γι αυτήν. Μήπως λέει πουθενά ο Ησαΐας ότι ο Θεός θα γεννηθεί από την παρθένα; Και γιατί τη Μαρία την αποκαλείτε διαρκώς «*Θεοτόκο*», αφού ο Ησαΐας δεν λέει πουθενά ότι αυτός που θα γεννηθεί από την παρθένα είναι ο «*υιός του Θεού ο μονογενής*» και ο «*πρωτότοκος όλης της κτίσης*»; Αλλά κι αυτό που λέει ο Ιωάννης, ότι δηλαδή «*Όλα έγιναν από αυτόν, και χωρίς αυτόν δεν έγινε τίποτα*», μπορεί κάποιος να μας δείξει πού το λένε οι προφήτες; Αυτά όμως που αποδεικνύω εγώ, ακούστε τα από τους ίδιους: «*Κύριε, Θεέ μας, κάνε μας δικούς σου, γιατί άλλον από εσένα δεν γνωρίζουμε*». Και το βασιλιά Εζεκία τον βάζουν οι Εβραίοι να προσεύχεται και να λέει: «*Κύριε, ο Θεός του Ισραήλ, που κάθεται πάνω στα Χερουβείμ, εσύ είσαι ο μοναδικός Θεός*». Μήπως αφήνει πουθενά χώρο για δεύτερον θεό; Αν όμως, για εσάς, ο λόγος είναι θεός που προέρχεται από τον Θεό και γεννήθηκε από την ουσία του πατέρα, γιατί λέτε ότι η παρθένος είναι «*Θεοτόκος*»; Πώς θα μπορούσε να γεννήσει θεό, τη στιγμή που, όπως λέτε, ήταν άνθρωπος; Και επιπλέον, παρ' όλο που ο Θεός λέει καθαρά: «*Εγώ υπάρχω μόνο, και δεν υπάρχει κανείς άλλος σωτήρας Θεός εκτός από εμένα*», εσείς τολμήσατε να ονομάσετε σωτήρα τον γιο της;

Ακούστε από τα ίδια του τα λόγια, ότι ο Μωυσής ονομάζει τους αγγέλους θεούς: «*Και βλέποντας οι γιοι του Θεού ότι οι θυγατέρες των ανθρώπων είναι όμορφες, κάποιες τις διάλεξαν για γυναίκες τους*». Και προχωρώντας λίγο: «*Και στη συνέχεια, πλησίαζαν οι γιοι του Θεού τις θυγατέρες των ανθρώπων και τους έκαναν παιδιά· εκείνα τα παιδιά ήσαν οι γίγαντες, οι ονομαστοί από πολύ καιρό*». Το ότι εννοεί τους αγγέλους είναι ολοφάνερο και δεν προκύπτει από παράλληλη ερμηνεία· το καταλαβαίνει κανείς κι από το ότι λέει πως γίγαντες γέννησαν οι άγγελοι και όχι άνθρωποι. Γιατί αν πίστευε ότι οι πατέρες τους είναι άνθρωποι και όχι όντα κάποιας ανώτερης και ισχυρότερης φύσης, δεν θα έλεγε ότι οι γίγαντες γεννήθηκαν από αυτούς. Γιατί, αν δεν κάνω λάθος, αποφάνθηκε ότι το

γένος των γιγάντων προέκυψε από τη συνεύρεση θνητών και αθανάτων. Ο Μωυσής λοιπόν που μιλάει για πολλούς υιούς του Θεού, όχι ανθρώπους αλλά αγγέλους, αν γνώριζε τον μονογενή λόγο Θεό ή τον γιο του Θεού, ή όπως τέλος πάντων τον αποκαλείτε, δεν θα τον αποκάλυπτε στους ανθρώπους; Δεν το είχε και σε πολύ· άλλωστε για τον λαό του Ισραήλ λέει: «Ο πρωτότοκος γιος μου ο Ισραήλ». Γιατί ο Μωυσής δεν είπε τα ίδια και για τον Ιησού; Δίδασκε ότι υπάρχει ένας και μόνο θεός και ότι οι γιοι του είναι πολλοί και μοιρασμένοι στα έθνη. Από την αρχή, όμως, ούτε ήξερε ούτε δίδασκε τίποτα, τουλάχιστον φανερά, για πρωτότοκο γιο του Θεού ή για Θεό λόγο ή για κάτι απ' όσα εσείς αργότερα πλάσατε με τη φαντασία σας. Ακούστε λοιπόν προσεκτικά και τον ίδιο τον Μωυσή και τους άλλους προφήτες. Ο Μωυσής λέει πολλά παρόμοια και σε πολλά σημεία: «*Να φοβάσαι τον κύριο τον Θεό σου και να λατρεύεις μόνο αυτόν*». Πώς λοιπόν ο Ιησούς φέρεται μέσα στα ευαγγέλια να προστάζει: «*Ταξιδέψτε και διδάξτε όλα τα έθνη, βαπτίζοντας τους ανθρώπους στο όνομα του πατρός και του υιού και του αγίου πνεύματος*», αν δεν επρόκειτο οι Εβραίοι να λατρέψουν και αυτόν; Και ενώ αυτά που πιστεύετε έρχονται σε συμφωνία με τις εντολές, μαζί με τον πατέρα αποδίδετε θεϊκές τιμές και στον γιο [...]

Άκουσε τώρα πάλι, όσα λέει ο Μωυσής για τις θεότητες που αποσοβούν τις συμφορές: «*Και θα πάρει δύο τράγους μέσα από τα γίδια να τους θυσιάσει για την αμαρτία, και ένα κριάρι για το ολοκαύτωμα. Και το μοσχάρι θα προσφέρει ο Ααρών θυσία για την αμαρτία, για τον εαυτό του, και θα εξιλεωθεί ο ίδιος και το σπίτι του. Και θα πάρει τους δύο τράγους, θα τους τοποθετήσει ενώπιον του Κυρίου, δίπλα στην πόρτα της σκηνής του μαρτυρίου. Και θα βάλει ο Ααρών στους δύο τράγους κλήρο· έναν γι' αυτόν που θα θυσιαστεί στον Κύριο, και έναν κλήρο για τον αποδιοπομπαίο*», ώστε να τον ξαποστείλει, λέει, και να τον αφήσει στην έρημο. Αυτός λοιπόν που πάει μαζί με τον αποδιοπομπαίο, μ' αυτόν τον τρόπο διώχνεται. Και για τον άλλο τράγο λέει ο Μωυσής: «*Και θα σφάξει τον τράγο που θυσιάζεται για την αμαρτία του λαού ενώπιον του Κυρίου, θα φέρει από το αίμα του μέσα στο καταπέτασμα της σκηνής, θα ραντίσει το αίμα στη βάση του θυσιαστηρίου, και θα εξαγνίσει τα άγια από τις ακαθαρσίες των Ισραηλιτών και από τα αδικήματα τους και απ' όλες γενικά τις αμαρτίες τους*». Γίνεται λοιπόν φανερό, με όσα είπαμε, ότι ο Μωυσής γνώριζε τους τρόπους των θυσιών. Ότι όμως δεν πίστεψε, όπως εσείς, ότι οι θυσίες είναι ακάθαρτες, ακούστε το πάλι με προσοχή από τα λόγια του: «*Αν κάποιος, που δεν είναι καθαρός, φάει από το κρέας της ευχαριστήριας θυσίας που προσφέρεται στον Κύριο, και η ακαθαρσία του το μολύνει, τον άνθρωπο εκείνο ο λαός του θα τον χάσει*». Τόσο προσεκτικός είναι ο

Μωυσής με την τροφή των ιερών σφαγίων. Τώρα, όμως, είναι ώρα να θυμηθούμε αυτό που είπα στην αρχή, εξαιτίας των οποίων γράφτηκαν και τα παραπάνω. Για ποιον λόγο, αφού απομακρυνθήκατε από εμάς, δεν αρκείστε στο νόμο των Ιουδαίων, και δε μένετε πιστοί σε αυτά που λέει ο Μωυσής; Κάποιος παρατηρητικός σίγουρα θα απαντήσει: «Αφού ούτε οι Ιουδαίοι κάνουν θυσίες». Εγώ όμως θα του δείξω ότι η όρασή του δεν είναι καθόλου καλή. Κατ' αρχάς, γιατί κανένα από τα άλλα έθιμα που έχουν οι Ιουδαίοι δεν το τηρείτε και εσείς· και κατά δεύτερον, επειδή οι Ιουδαίοι θυσιάζουν κατ' οίκον και, ακόμα και σήμερα, τρώνε όλα τα ιερά σφάγια των θυσιών, και προσεύχονται πριν τη θυσία, και προσφέρουν πρώτα τη δεξιά ωμοπλάτη στους ιερείς· επειδή, όμως, έχουν στερηθεί τον ναό ή, όπως συνηθίζουν να λένε, το αγίασμα, εμποδίζονται να προσφέρουν στον Θεό το πρώτο και καλύτερο κομμάτι από τα ιερά σφάγια. Εσείς, όμως, που επινοήσατε την καινούργια θυσία, και δεν έχετε καθόλου ανάγκη από την Ιερουσαλήμ, για ποιο λόγο δε θυσιάζετε; Αν και το ερώτημα είναι περιττό, μιας και το είπα και στην αρχή, όταν ήθελα να δείξω ότι οι Ιουδαίοι, πέραν του ότι πιστεύουν ότι υπάρχει μόνο ένας Θεός, κατά τα άλλα συμφωνούν με τα έθνη. Αυτό είναι το ιδιαίτερο τους γνώρισμα που εμάς μας είναι ξένο· τα υπόλοιπα τα έχουμε κοινά: Τους ναούς, τα τεμένη, τα θυσιαστήρια, τους εξαγνισμούς, κάποιους ιερούς κανόνες, στα οποία ή δε διαφέρουμε καθόλου ή έχουμε μικρές διαφορές μεταξύ μας [...]

Για ποιο λόγο, σε ό,τι έχει να κάνει με τη διατροφή δεν είστε το ίδιο αγνοί με τους Ιουδαίους, και λέτε ότι πρέπει να τρώμε τα πάντα, μέχρι και λάχανα, πιστεύοντας στον Πέτρο επειδή, όπως λένε, είπε: «Αυτά που ο Θεός καθάρισε, εσύ δεν τα τρώς»; Τι αποδεικνύει ότι τώρα ο Θεός εξάγνισε κάποια πράγματα που παλιότερα πίστευε ότι είναι μιαιρά; Ο Μωυσής, όταν διακρίνει τα τετράποδα με βάση τα χαρακτηριστικά τους, ισχυρίζεται ότι όλα τα ζώα που έχουν σχιστή οπλή και μηρυκάζουν, είναι καθαρά· ενώ όσα δεν είναι έτσι, είναι ακάθαρτα. Αν τώρα λοιπόν, χάρη στη φαντασία του Πέτρου, ο χοίρος απέκτησε την ιδιότητα να μηρυκάζει, ας τον υπακούσουμε· στ' αλήθεια, θα ήταν θαύμα αν, μετά από τη φαντασίωση του Πέτρου, ο χοίρος αποκτούσε αυτή την ιδιότητα. Αν όμως εκείνος είπε ψέματα, ότι δηλαδή είδε, για να μιλήσω με τους δικούς σας όρους, την αποκάλυψη στο βυρσοδεψείο, γιατί για τόσο σημαντικά θέματα να τον πιστέψουμε αμέσως; Τι λοιπόν τόσο φοβερό σάς επέβαλε ο Μωυσής απαγορεύοντας, εκτός από τα χοιρινά, να τρώτε και τα πουλιά και τα θαλασσινά, και δηλώνοντας ότι μαζί με τα χοιρινά, τα έχει απορρίψει κι αυτά ο Θεός, και ότι είναι από τη φύση τους ακάθαρτα;

Όμως, γιατί να μακρηγορώ πάνω σ' αυτά που υποστηρίζουν οι χριστιανοί, όταν εύκολα μπορούμε να δούμε αν έχουν κάποια ισχύ; Ισχυρίζονται, λοιπόν, πως ο Θεός, μετά τον πρώτο νόμο, έθεσε και δεύτερο. Γιατί, λένε, ο πρώτος δημιουργήθηκε για κάποια ορισμένη συγκυρία και για περιορισμένο χρόνο, και, κατόπιν, αποκαλύφθηκε ο δεύτερος, γιατί ο νόμος του Μωυσή ήταν περιορισμένος σε χρόνο και σε τόπο. Θα αποδείξω καθαρά ότι λένε ψέματα, παραθέτοντας όχι μόνο δέκα αλλά αναρίθμητες μαρτυρίες από τα βιβλία του Μωυσή, στα οποία ισχυρίζεται ότι ο νόμος είναι αιώνιος. Ακούστε τώρα ένα απόσπασμα από την «Έξοδο»: *«Να θυμάστε την ημέρα αυτή, και όλες οι γενιές σας να τη γιορτάζουν ως τη μεγαλύτερη γιορτή. Να τη γιορτάζετε ως αιώνιο νόμο. Και, από την πρώτη ημέρα της γιορτής, να εξαφανίζετε από τα σπίτια σας το προζύμι»*... Μας έχουν παραδοθεί κι άλλα πολλά τέτοια χωρία με τα οποία θα μπορούσα να αποδείξω ότι ο νόμος του Μωυσή έχει αιώνια ισχύ. Είναι όμως τόσα πολλά που παραιτήθηκα από την προσπάθεια. Δείξτε μου όμως εσείς, πού έχει λεχθεί αυτό που αργότερα τόλμησε να πει ο Παύλος, ότι δηλαδή *«συμπλήρωμα του νόμου είναι ο Χριστός»*. Πού υποσχέθηκε ο Θεός στους Εβραίους άλλον νόμο, εκτός από τον ισχύοντα; Πουθενά, και ούτε διόρθωση υπάρχει του ισχύοντος. Άκουσε λοιπόν πάλι το Μωυσή: *«Δεν θα προσθέσετε τίποτα στις εντολές που σας δίνω, και δε θα αφαιρέσετε τίποτα από αυτές. Τηρήστε τις εντολές του κυρίου του Θεού σας, όσες εγώ σας δίνω σήμερα»* και *«Καταραμένος να είναι όποιος δεν παραμένει σταθερός σε όλες»*. Εσείς όμως πιστέψατε ότι είναι ασήμαντο να αφαιρέσετε και να προσθέσετε κάτι σε αυτά που λέει ο νόμος, ενώ, το να τον παραβείτε τελείως, το θεωρήσατε από κάθε άποψη ανδροπρεπέστερο και γενναιότερο, επειδή δε σκοπεύετε στην αλήθεια, αλλά σε αυτό που μπορεί να πείσει όλο τον κόσμο [...]

Όμως είστε τόσο δύστυχοι, που δε μείνατε πιστοί ούτε στις διδαχές που σας παρέδωσαν οι απόστολοι· οι μεταγενέστεροι τις συμπλήρωσαν προς το χειρότερο και τις αντιμετώπισαν με μεγαλύτερη ασέβεια. Τον Ιησού, τουλάχιστον, ούτε ο Παύλος τόλμησε να τον πει θεό, ούτε ο Ματθαίος ούτε ο Λουκάς ούτε ο Μάρκος. Όμως ο τίμιος Ιωάννης, παίρνοντας χαμπάρι ότι πολύς κόσμος είχε ήδη προσβληθεί από αυτήν την αρρώστια σε πολλές πόλεις της Ελλάδας και της Ιταλίας, και όταν άκουσε, νομίζω, ότι οι άνθρωποι προσκυνούσαν -κρυφά είναι αλήθεια, αλλά πάντως άκουσε ότι προσκυνούσαν— τους τάφους του Πέτρου και του Παύλου, πρώτος τόλμησε να αποκαλέσει θεό τον Ιησού. Αφού είπε δυο τρία πράγματα για τον Ιωάννη το Βαπτιστή, ξαναγύρισε στον Λόγο, για τον οποίο κήρυξε: *«Και ο λόγος»*, είπε, *«έγινε άνθρωπος και εγκαταστάθηκε ανάμεσα μας»*· αλλά επειδή ντράπηκε, δεν είπε τον τρόπο. Πουθενά όμως δεν τον αποκαλεί ούτε

Ιησού ούτε Χριστό, μέχρι τη στιγμή που τον ονομάζει Θεό και Λόγο. Εξαπατώντας έτσι σιγά σιγά και απαρατήρητα την ακοή μας, ισχυρίζεται ότι ο Ιωάννης ο Βαπτιστής διέδωσε αυτήν τη μαρτυρία για τον Χριστό Ιησού, ότι δηλαδή αυτός πρέπει να πιστέψουμε ότι είναι ο Θεός Λόγος. Εγώ δεν αρνούμαι ότι ο Ιωάννης λέγοντας αυτό το πράγμα εννοεί τον Ιησού Χριστό. Παρ' όλο που μερικοί από τους ασεβείς πιστεύουν ότι άλλος είναι ο Ιησούς Χριστός, και άλλος ο Λόγος τον οποίο κηρύττει ο Ιωάννης. Δεν είναι όμως έτσι. Γιατί, εκείνον που αποκαλεί ο Ιωάννης Θεό Λόγο, αυτόν λέει ότι ο Ιωάννης ο Βαπτιστής τον αναγνώρισε ως Χριστό Ιησού. Δείτε λοιπόν πόσο προσεκτικά, ανεπαίσθητα και λαθραία εισάγει μέσα στο έργο την ύψιστη ασέβεια· κι είναι τόσο πανούργος και απατεώνας, ώστε αμέσως κάνει πίσω και προσθέτει: *«Κανείς ποτέ δεν είδε τον Θεό· ο μονογενής υιός, που βρίσκεται στους κόλπους του πατέρα, εκείνος φανερώθηκε και έγινε το παράδειγμα»*. Τι από τα δύο συμβαίνει λοιπόν; Αυτός είναι ο Θεός Λόγος που έγινε άνθρωπος, ή ο μονογενής υιός, που βρίσκεται στους κόλπους του πατέρα; Και αν πραγματικά, όπως νομίζω, πρόκειται για εκείνον, οπωσδήποτε έχετε δει κι εσείς τον Θεό. Διότι *«εγκαταστάθηκε ανάμεσά σας και είδατε τη δόξα του»*. Τότε γιατί προσθέτεις από πάνω ότι κανένας μέχρι τώρα δεν είδε τον Θεό; Αφού εσείς είδατε, αν όχι τον πατέρα θεό, τουλάχιστον τον Θεό Λόγο. Αν, τώρα, άλλος είναι ο μονογενής υιός, και άλλος ο Θεός Λόγος, όπως άκουσα να λένε κάποιοι από την αίρεσά σας, αυτό φαίνεται πως ούτε ο Ιωάννης είχε την τόλμη να το πει.

Όλο το κακό άρχισε με τον Ιωάννη· ποιος όμως θα αποδοκίμαζε με σιχασιά, όπως αξίζει, αυτά που εσείς επινοήσατε στη συνέχεια, που σ' εκείνον τον πρώτο νεκρό, προσθέσατε πολλούς καινούργιους νεκρούς; Γεμίσατε όλο τον κόσμο με τάφους και μνήματα, αν και πουθενά τα ιερά σας κείμενα δεν αναφέρουν ότι πρέπει να σέρνεστε μπροστά στους τάφους και να τους περιποιείστε. Φθάσατε, όμως, σε τέτοιο σημείο φαυλότητας, που πιστεύετε ότι γι' αυτό το θέμα, δεν πρέπει να ακούτε ούτε τα λόγια του Ιησού του Ναζωραίου. Ακούστε λοιπόν τι λέει εκείνος για τα μνήματα: *«Αλίμονό σας, γραμματείς και Φαρισαίοι υποκριτές, γιατί μοιάζετε με τάφους ασβεστωμένους· απ' έξω ο τάφος φαίνεται ωραίος, ενώ μέσα είναι γεμάτος οστά νεκρών και κάθε είδους ακαθαρσία»*. Αν λοιπόν ο Ιησούς είπε ότι οι τάφοι είναι γεμάτοι από ακαθαρσίες, πώς γίνεται, πάνω σ' αυτούς να επικαλείσθε τον Θεό; [...] Αν έτσι λοιπόν έχουν τα πράγματα, για ποιον λόγο σέρνεστε μπροστά στα μνήματα; Θέλετε να ακούσετε την αιτία; Δεν θα σας την πω εγώ, αλλά ο προφήτης Ησαΐας: *«Κοιμούνται στα μνήματα και στις σπηλιές για να δουν όνειρα»*. Σκεφτείτε λοιπόν πόσο παλιό ήταν για τους Ιουδαίους αυτό το έργο της μαγείας, να κοιμούνται δηλαδή στα μνήματα για να βλέπουν όνειρα. Και

είναι πράγματι πιθανό, οι απόστολοί σας, μετά τον θάνατο του δασκάλου, να εξασκήθηκαν σ' αυτό και να το παρέδωσαν στους πρώτους πιστούς· αυτοί έκαναν μαγγανείες πιο επιδέξια από σας, και υπέδειξαν στους επιγόνους τους χώρους για την εξάσκηση αυτής της μαγείας και βδελυρότητας.

Εσείς όμως, από τη μια καταγίνεστε με αυτά που ο Θεός αποδοκίμασε από την αρχή, μέσω του Μωυσή και των προφητών, κι από την άλλη παραιτηθήκατε από τις θυσίες κι από την προσφορά ιερών σφαγίων στον βωμό. Γιατί, λέει, δεν θα κατεβεί το πυρ για να αναλώσει τις θυσίες, όπως έγινε στην περίπτωση του Μωυσή. Αυτό συνέβη μια φορά στον Μωυσή και, άλλη μια, μετά από πολλά χρόνια, στον Ηλία το Θεσβίτη. Θα αποδείξω όμως με λίγα λόγια ότι ο Μωυσής, όπως και ο πατριάρχης Αβραάμ πριν απ' αυτόν, πιστεύει πως πρέπει για τη θυσία να χρησιμοποιήσει φωτιά που θα φέρει απ' έξω [...] Κι όχι μόνο αυτό· η Γραφή μιλάει και για τους γιους του Αδάμ που πρόσφεραν στον Θεό το καλύτερο κομμάτι της θυσίας. «Ο Θεός πρόσεξε», λέει, «τον Άβελ και τα δώρα του. Ενώ για τον Κάιν και τις θυσίες του αδιαφόρησε. Και τον Κάιν τον στενοχώρησε πολύ, και συνοφρυώθηκε το πρόσωπό του. Και είπε ο κύριος ο Θεός στον Κάιν: “Γιατί έγινες περίλυπος, και γιατί κατέβασες τα μούτρα σου; Δεν ξέρεις ότι, αν προσφέρεις θυσία χωρίς να διαλέξεις τα σωστά δώρα, έχεις αμαρτήσει ενώπιον του Θεού;”». Θέλετε λοιπόν να μάθετε ποιες ήταν οι προσφορές τους; «Και μετά από μέρες ο Κάιν πρόσφερε θυσία στον Θεό καρπούς από τη γη. Και ο Άβελ πρόσφερε και αυτός από τα πρωτότοκα πρόβατα και από τα λίπη τους». Ναι, λένε οι χριστιανοί, δεν κατηγόρησε τη θυσία αλλά την επιλογή των δώρων, όταν είπε στον Κάιν: «Δεν ξέρεις ότι αν προσφέρεις θυσία, αλλά δε διαλέξεις τα σωστά δώρα, έχεις αμαρτήσει ενώπιον του Θεού;». Αυτό μου είπε κάποιος από τους πολύ σοφούς επισκόπους· όμως εξαπατούσε πρώτα τον εαυτό του και μετά τους άλλους. Γιατί όταν ζήτησα να μου πει, για ποιο λόγο η επιλογή των δώρων ήταν αξιόμεμπτη, δεν μπορούσε να μου εξηγήσει, ούτε να μου δώσει μια ψυχρή απάντηση. Βλέποντάς τον σε αδιέξοδο, του είπα: «Αυτό που λες, σωστά ο Θεός το κατηγόρησε. Γιατί και οι δύο ήταν εξίσου πρόθυμοι, αφού θεώρησαν και οι δύο ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουν δώρα και να προσφέρουν θυσίες στον Θεό. Στη επιλογή των δώρων, όμως, ο ένας πέτυχε ενώ ο άλλος απέτυχε στο σκοπό. Πώς και με ποιον τρόπο; Επειδή, από αυτά που υπάρχουν στη γη, άλλα είναι έμψυχα ενώ άλλα άψυχα, και τα έμψυχα αξίζουν περισσότερο από τα άψυχα για τον Θεό που ζει και είναι αίτιος της ζωής, αφού και στη ζωή έχουν μερίδιο και η ψυχή τους είναι πιο κοντά στον Θεό -γι' αυτό ο Θεός ευχαριστήθηκε με αυτόν που πρόσφερε τέλεια θυσία».

Και τώρα πρέπει να επανέλθω και να τους ρωτήσω: Γιατί δεν κάνετε περιτομή; «Ο Παύλος», λένε, «είπε ότι, στον Αβραάμ που πίστεψε, δόθηκε η περιτομή της καρδιάς και όχι της σάρκας. Δεν μίλησε για τα σχετικά με τη σάρκα, και πρέπει να πιστέψουμε τα ευσεβή λόγια που κήρυξαν ο Πέτρος και ο Παύλος». Άκου όμως πάλι, που λένε ότι ο Θεός έδωσε ως συμβόλαιο και σημάδι στον Αβραάμ την περιτομή της σάρκας. «Αυτό είναι το συμβόλαιο που θα τηρήσεις ανάμεσα σε μένα, σε σένα και στους απογόνους σου στις επόμενες γενιές. Να κάνετε περιτομή στο δέρμα της ακροβυστίας σας, και αυτό ας γίνει σημάδι του συμβολαίου ανάμεσα σε μένα και σε σένα και ανάμεσα σε μένα και τους απογόνους σου». Όταν λοιπόν ο Ιησούς αναμφισβήτητα δίδαξε ότι πρέπει να τηρείτε το νόμο και, αυτούς που παραβαίνουν μία εντολή τους απείλησε με τιμωρίες, εσείς, που τις παραβήκατε όλες μαζί, τι τρόπο θα βρείτε να απολογηθείτε; Γιατί, ή ο Ιησούς λέει ψέμματα, ή εσείς δεν τηρείτε με κανέναν τρόπο τον νόμο. «Η περιτομή θα είναι στη σάρκα σου», λέει ο Μωυσής. Δεν του έδωσαν όμως σημασία και λένε: «Στις καρδιές μας θα κάνουμε περιτομή εμείς». Μα και βέβαια· γιατί κανείς ανάμεσα σας δεν είναι κακούργος, κανένας δεν είναι μοχθηρός· τόσο πολύ περιτέμνετε τις καρδιές σας. «Δεν μπορούμε να τηρήσουμε το έθιμο των Αζύμων και να γιορτάσουμε το Πάσχα», λένε, «γιατί μια φορά θυσιάστηκε για μας ο Χριστός». Καλά· μήπως σας απαγόρευσε να τρώτε άζυμο ψωμί; Αν και, μα τους θεούς, είμαι ένας από αυτούς που αποφεύγουν να γιορτάζουν μαζί με τους Ιουδαίους, σέβομαι πάντα τον Θεό του Αβραάμ και του Ισαάκ και του Ιακώβ, οι οποίοι, όντας οι ίδιοι Χαλδαίοι, από γένος ιερό και με κλίση στη θεουργία, έμαθαν να κάνουν την περιτομή επειδή ξενιτεύτηκαν στην Αίγυπτο, και σεβάστηκαν έναν θεό, που στάθηκε ευμενής τόσο σε μένα όσο και σ' αυτούς που τον λάτρευσαν όπως τον λάτρεψε ο Αβραάμ, επειδή είναι μέγας και δυνατός και δεν ταιριάζει καθόλου με εσάς. Γιατί δε μιμείσθε τον Αβραάμ, ανεγείροντας προς τιμή του βωμούς, κτίζοντας θυσιαστήρια και λατρεύοντας τον, όπως εκείνος, με ιερές τελετές; Γιατί ο Αβραάμ έκανε θυσίες, όπως ακριβώς κι εμείς, πάντα και διαρκώς. Χρησιμοποιούσε μάλιστα και τη μαντική μέθοδο με τους διάττοντες αστέρες· και αυτό ίσως είναι ελληνική συνήθεια. Χώρια που καταγινόταν πάρα πολύ με την οιωνοσκοπία. Είχε όμως και τον οικονόμο του για σύμβολο· αν τώρα κάποιος από εσάς δεν το πιστεύει, θα το δείξουν καθαρά αυτά που λέει ο Μωυσής: «Μετά όμως από τα λόγια αυτά, ακούστηκε ο λόγος του Κυρίου να λέει στον Αβραάμ, μέσα σ' ένα νυχτερινό όραμα: “Μη φοβάσαι, Αβραάμ, εγώ πάντα θα σε προστατεύω. Η αμοιβή σου θα είναι πολύ μεγάλη”. Και λέει ο Αβραάμ: “Δέσποτα τι θα μου δώσεις; Εγώ σε λίγο θα πεθάνω άτεκνος, και θα με κληρονομήσει ο γιος της Μασέκ, της υπηρέτριας που γεννήθηκε στο σπίτι μου”. Και αμέσως ακούστηκε η φωνή του

Θεού να τού λέει: “Δεν θα σε κληρονομήσει αυτός, αλλά το παιδί που θα γεννηθεί από σένα, αυτό θα σε κληρονομήσει”». Τον έβγαλε μάλιστα έξω και τού είπε: «Κοίτα ψηλά στον ουρανό και μέτρησε τα αστέρια, αν μπορέσεις να τα μετρήσεις όλα. Και είπε: “Τόσοι θα είναι οι απόγονοί σου”. Και ο Αβραάμ πίστεψε στον Θεό, και η πίστη του θεωρήθηκε μεγάλη αρετή».

Πείτε μου, τώρα, εκείνος που ήρθε σ' επαφή μαζί του, ο άγγελος ή ο Θεός, για ποιον λόγο τον έβγαλε και του έδειχνε τα αστέρια; Δεν ήξερε, όταν ήταν μέσα, πόσο μεγάλος είναι ο αριθμός των άστρων, που είναι διαρκώς ορατά και λάμπουν στη διάρκεια της νύχτας; Νομίζω όμως ότι ήθελε να του δείξει τους διάττοντες αστέρες, για να παρουσιάσει ως σαφή απόδειξη των λόγων του την απόφαση του ουρανού, που εκπληρώνει και επικυρώνει τα πάντα. Για να μη θεωρήσει όμως κανείς ότι αυτή η ερμηνεία είναι βεβιασμένη, θα τον πείσω αφού παραθέσω όσα ακολουθούν στο κείμενο. Γιατί έχει γραφεί στη συνέχεια: «Και είπε ο Θεός προς τον Αβραάμ: “Εγώ είμαι ο θεός, που σε έβγαλε από τη χώρα των Χαλδαίων, για να σου δώσω τη γη αυτή ως κληρονομιά”. Τότε ο Αβραάμ είπε: “Δέσποτα κύριε, πώς θα ξέρω ότι θα κληρονομήσω αυτή τη γη;”. Και ο Θεός απάντησε: “Πάρε για μένα ένα δαμάλι τριών ετών, μια κατσίκα τριών ετών, ένα κριάρι τριών ετών και μια τρυγόνα και μια περιστέρα”. Πράγματι, τα πήρε όλα αυτά, και τα τεμάχισε μέσα στο σπίτι του· και τα έβαλε το ένα απέναντι στο άλλο· τα πτηνά όμως δεν τα τεμάχισε. Και κατέβηκαν τα αρπακτικά πουλιά πάνω στα τεμαχισμένα ζώα και ο Αβραάμ κάθησε κοντά τους για να τα διώχνει». Βλέπετε πώς, η προηγούμενη οδηγία του αγγέλου ή του Θεού που εμφανίστηκε, ενισχύθηκε από την οιωνοσκοπία, και πώς ολοκληρώθηκε η προφητεία όχι τυχαία, όπως συμβαίνει σ' εσάς, αλλά με τη βοήθεια θυσιών; Ισχυρίζεται, επιπλέον ότι, με τα πουλιά που πετούσαν από πάνω του, έδειξε πως η υπόσχεση ήταν αληθινή. Ο Αβραάμ δέχτηκε τη διαβεβαίωση, και μάλιστα πρόσθεσε ότι η πίστη χωρίς αλήθεια, μοιάζει να είναι ηλιθιότητα και παραφροσύνη. Την αλήθεια, όμως, δεν μπορούμε να τη δούμε από ένα και μόνο λόγο· τους λόγους πρέπει να τους ακολουθεί και κάποιο καθαρό σημάδι, που με την εμφάνιση του θα εγγυάται την προφητεία που έχει γίνει για το μέλλον [...] Η δικαιολογία που έχετε για την αδράνεια σας ως προς αυτό είναι μία, ότι δηλαδή δεν επιτρέπεται να θυσιάζετε αν βρίσκεστε έξω από τα Ιεροσόλυμα, αν και ο Ηλίας θυσίασε στο όρος Καρμήλιο και όχι μέσα στην ιερή πόλη [...]

Όμως ο Ιησούς προσεύχεται μ' έναν τρόπο, θαρρείς κι είναι κανένας κακομοίρης άνθρωπος που δεν μπορεί εύκολα να αντέξει τη συμφορά· και παρ' όλο που είναι θεός, τον ενισχύει ένας άγγελος. Εσένα, Λουκά, ποιος σου μίλησε για άγγελο,

ακόμα κι αν έγινε τέτοιο πράγμα; Όσοι βρίσκονταν μαζί του την ώρα που προσευχόταν, δε γινόταν να δουν τον άγγελο, διότι κοιμόνταν. Γι' αυτό και επιστρέφοντας από την προσευχή ο Ιησούς τούς βρήκε να έχουν αποκοιμηθεί από τη στεναχώρια τους, και είπε: *«Τι κοιμάστε; Σηκωθείτε και προσευχηθείτε»*, και τα λοιπά. Και παρακάτω: *«Και ενώ ακόμα μιλούσε, φάνηκε όχλος πολύς, μαζί και ο Ιούδας»*. Να γιατί δε μίλησε για άγγελο ο Ιωάννης· γιατί δεν τον είχε δει...

Πηγή: «Θύραθεν»